

יחסם של רבני הציונות הדתית לצה"ל כביטוי למשבר ביחס למדינה

יצחק גייגר

רקע

מלחמת ששת הימים ותוצאותיה היא מבחינות רבות נקודת מפנה בעבור החברה הציונית הדתית. היא מבשרת את קץ מעמדה השולי בחברה הישראלית על ידי הובלת מפעל לאומי שאיננו ממוקד בהיבטים דתיים מוגדרים וצרים ושנהנה בראשיתו מהסכמה רחבה: יישוב שטחי ארץ ישראל ששוחררו על ידי צה"ל במלחמה.¹ רבים בחברה הציונית הדתית, ולא רק בה, חשו שה"אתחלתא דגאולה" הולכת ומתקרבת במהירות לשלב מתקדם הרבה יותר בתהליך הגאולה. רבים אחרים, כנראה הרוב הגדול, פשוט התפעמו נוכח השיבה לחבלי ארץ אשר היוו את ליבת ארץ היהודים בימי קדם.² בין כה ובין כה דומה היה שמדינת ישראל והחברה הציונית הדתית הולכות מחייל אל חייל והנחות היסוד של האידאולוגיה הציונית הדתית הולכות ומתאשרות.

תחושות אלו החזיקו מעמד כעשור וחצי בלבד. מאז שנות השמונים של המאה העשרים מתחלפת תחושת ההתעלות בתחושת משבר הולך ומתפתח. שלושה מוקדים מרכזיים לתחושת המשבר: האחד, האיום על מפעל ההתיישבות בשטחים ששוחררו על ידי צה"ל במלחמת ששת הימים; השני, האיום על אופייה

* תודתי לד"ר אהרן קמפינסקי ובמיוחד לרב יונה גודמן על הערותיהם ועל הארותיהם.
1 להתפעמות מהשיבה לחבלי ארץ ישראל ראו ד' שוורץ, הציונות הדתית: תולדות ופרקי אידיאולוגיה, ירושלים 2003, עמ' 125.
2 א' כהן, "דת ופטריוטיות בין השלמה לניגוד: חזונות ושברים בציונות הדתית", א' בן עמוס וד' בר-טל (עורכים), פטריוטיזם: אוהבים אותך מולדת, תל-אביב 2004, עמ' 462. לשאלת היחס המספרי בין המייחסים משמעות משיחית לשטחי יש"ע ובין הנוקטים גישה לא משיחית בציונות הדתית ראו כהן, שם, עמ' 463, 468.

של מדינת ישראל כמדינה יהודית וציונית; השלישי, האיום על השתלכותה של חברה הציונית הדתית בחברה הישראלית.

האיום על מפעל ההתיישבות החל עם פינוי יישובי פתחת רפיח כחלק מיישום הסכם השלום עם מצרים (1981) והעמיק בשנות התשעים לאחר הסכמי אוסלו בין ישראל לאש"ף (1993–1995), הסכמים שכללו מסירת שטחים מיהודה, משומרון, מרצועת עזה (יש"ע) ומבקעת הירדן לשליטת הרשות הפלסטינית. אירועים נוספים העמיקו את האיום בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת. ההתקוממות הפלסטינית המכונה "אינתיפאדת אל-אקצה" (2000–2005) דרדרה את הביטחון האישי בכל רחבי יש"ע (עשרות מבני היישובים נרצחו, מאות נפצעו) ואיימה על המשך התרחבות ההתיישבות ביש"ע ובבקעת הירדן, ואף עוררה חשש לנטישת חלק מתושביה. להידרדרות הביטחון האישי נוספה תחושה שמדיניות הממשלה וכוחות הביטחון איננה חיסול הטרור, אלא הסתפקות בצמצומו לממדים "נסבלים", מדיניות של "הכלת" הטרור. ביצוע תכנית "ההתנתקות" (2005) היה כרוך בהחרבת יישובי רצועת עזה וצפון השומרון, תוך עקירת/גירוש אלפי מתישבים מבתיהם וטיפול לקוי ביישובם מחדש.³ מערכות המשפט במנהל האזרחי ובמשרד המשפטים הנהיגו מדיניות מכבידה, ויש אומרים אף עוינת, כלפי ההתיישבות היהודית ביש"ע,⁴ מדיניות אשר עוררה מתח רב בין רשויות המדינה ובין המתישבים אשר הגיע לשיא באירועי עמונה (2006) שבהם נהרסו מבנים אשר נטען כלפיהם שהם הוקמו על אדמות פרטיות של פלסטינים.⁵

האיום על אופייה כמדינה יהודית וציונית נובע מהתמוטטות הסדר הסטטוס-קוו (כמו התפשטות חילולי שבת במרחב הציבורי והפרטי) שפוליטיקת ההסדרה

3 כפי שעולה מהדוח הסופי מיוני 2010 של ועדת חקירה ממלכתית בראשות השופט בדימוס אליהו מצא בנושא טיפולן של הרשויות המוסמכות במפוני גוש קטיף וצפון השומרון, חלקים ב, ד, ה. הדוח כולו מצוי באתר:

http://elyon1.court.gov.il/heb/hitnatkut/doc/final_report.pdf

(אוהזר ב-13.11.2012).

4 לתיאור הקשיים המשפטיים שהוערמו על ההתיישבות ביו"ש ובבקעת הירדן ראו דוח ועדת לוי אשר הוגש לממשלה ביוני 2012, ראו באתר:

<http://www.pmo.gov.il/Documents/doch090712.pdf> (אוהזר ב-12.11.2012).

5 על אירועי עמונה, על רקעם ועל הבנת העצמית של המתנחלים ותומכיהם את האירועים, ראו ע' רוט, תיאוריות הפונדמנטליזם במבחן המציאות: הזרם התורני בציונות הדתית ומאבקי נגד תכנית ההתנתקות והריסת הבתים בעמונה (עבודת דוקטור), אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשע"א, עמ' 228–265.

הייתה חלק ממנו.⁶ התקשורת ובתי המשפט, ובמיוחד בג"ץ, נתפסים עד היום כעוינים את ערכי היהדות, וכמקדמים סדר יום ליברלי הנוגד ערכים דתיים כמו הכרה בלגיטימיות של משפחה המורכבת מזוג חד-מיני. לכך התווספה ההתמודדות עם מאות אלפי העולים שאינם יהודים אשר הגיעו למדינת ישראל במסגרת חוק השבות, קיבלו אזרחות ישראלית, והיו לחלק מהחברה היהודית הישראלית. קליטתם של אלו, אולי גם של מהגרי עבודה,⁷ מאתגרת את הזהות היהודית של המדינה, זהות המאותגרת בלאו הכי על ידי תהליכי גלובליזציה כלל עולמיים המשפיעים גם על מדינת ישראל.⁸

האיום על השתלבותה של הציונות הדתית בחברה הישראלית קשור לתהליך של יצירת דימוי שלילי לבני הציבור הדתי. תהליך זה החל במחצית הראשונה של שנות השמונים של המאה העשרים עם חשיפת מה שכונתה "המתתרת היהודית" (1984) ועם הזיהוי של רבים מתומכי תנועת "כך" שנכנסה לכנסת באותה שנה עם בני החברה הציונית הדתית. אולם, כפי שציין אשר כהן,

בעיקר מאז רצח רבין, הלכה והתבססה בשיח הציבורי לסוגיו השונים מערכת שלמה של הכללות גורפות וסטריאוטיפים, שציירה את הציונות הדתית באור שלילי ובעל פוטנציאל ממשי מסוכן לדמוקרטיה בישראל.⁹

לדברי יואב שורק, קבוצות שונות בחברה הישראלית אף סבורות כי, מרכיב חיוני בתפיסה זו היא ההנחה שלעומת הוויכוח הפוליטי הרגיל, המתנהל בארץ בין ימין לשמאל, רווי העיסוק הפוליטי של הימין הדתי במרכיבים דתיים, ולפיכך הם בעלי אופי 'מוחלט' ולא בר ויכוח. הנחת היסוד היא אפוא שהציונות הדתית המשיחית נוחה מטבעה להגדרת יריבים ופוליטיים כבוגדים ובני מוות, שהרי הם פוגעים בערך הדתי של 'ארץ ישראל השלמה', פגיעה שאין עליה כפרה.¹⁰

ניתן אפוא לומר שחוגים מסוימים בחברה הישראלית הציגו את מעשיהם של

6 א' כהן וב' זיסר, מהשלמה להסלמה: השסע הדתי-חילוני בפתח המאה העשרים ואחת, תל-אביב-ירושלים 2003, פרק 4.

7 לקליטת הלא יהודים שעלו במסגרת חוק השבות ומהגרי העבודה, ראו שם עמ' 148-163.

8 ראו למשל ש"נ איזנשטדט, ריבוי המודרניות, ירושלים 2010, עמ' 188-189, 199-200.

9 א' כהן, "הכיפה והכומתה – דימוי ומציאות: השיח הציבורי על הציונות הדתית והשירות הצבאי", מ' רחימי (עורך), ספר עמדות א, אלקנה-רחובות תש"ע, עמ' 96-97. לדוגמאות, ראו שם, עמ' 99-103.

10 י' שורק, "רגע של צמרמורת: הציונות הדתית לנוכח רצח רבין", א' כהן וי' הראל (עורכים), הציונות הדתית: עדין התמורות, ירושלים 2004, עמ' 478.

יחידים או של קבוצות שוליים קטנות בחברה הציונית הדתית כמשקפים את אמונותיהם האמתיות של כלל בני חברה זו, אמונות הנתפסות כמסוכנות למדינת ישראל ופוגעניות כלפי חלקים רחבים של החברה הישראלית. תהליך זה נמשך עד היום בעיקר סביב פעולותיהם של המכונים "נוער הגבעות".¹¹

שיאו של תהליך השחרת בני הציונות הדתית בעיני כלל הציבור הישראלי התרחש בחודשים שקדמו למימוש תכנית "ההתנתקות". מסע של דה-לגיטימציה נוהל אז כלפי המתנחלים, שבני הציונות הדתית מזהים עמם, כדי לייצר ניתוק רגשי בינם ובין כלל הציבור הישראלי. במסע זה נטלו חלק אנשי השלטון, תקשורת, אנשי משפט וזרועות הביטחון, אשר הפריזו, במודע או שלא במודע, באיום בדבר האלימות הצפויה מצד המתנחלים.¹² גם העובדה שבסופו של דבר כמעט שלא היו אירועים אלימים מצד המתנחלים בימי המאבק לסיכול תכנית ה"התנתקות", ובמהלך מימושה לא תרמו לשינוי היחס אליהם, מכיוון שאלה נזקפו לזכות צה"ל ולא לזכות המתנחלים ותומכיהם.¹³

די היה בדימוי זה כדי להרחיק את הציונות הדתית כקבוצה מחוגים שונים בחברה הישראלית ולאיים אף על ההשתלבות האישית של בניה בתחומים מהם נעדרו עד כה, כמו הפיקוד הבכיר של הצבא והתקשורת הכללית.

אחד המרכיבים המרכזיים בתפיסת העולם הציונית הדתית הוא היחס החיובי למדינה ולרשויות השלטון שלה. יחס זה זכה לניסוח אידאולוגי בחוגי ישיבת מרכז הרב המוכר כהשקפת ה"ממלכתיות" (במלעיל). השלכותיה המעשיות של ההשקפה ה"ממלכתית" הזו הן השתלבות בחברה הישראלית ובמערכות השלטון, מעורבות והתגייסות לכל משימה שנועדה לקדם את החברה ואת המדינה, מתן כבוד מופלג לאנשים המכהנים ברשויות השלטון גם כשהם אינם נוהגים כהלכה, יישוב הארץ והבטחת שלמותה, ופעולה בדרך של אהבה ואמונה לחיזוק רוחני של הציבור החילוני ולחיזוק האחדות של העם.¹⁴

ההשקפה ה"ממלכתית" העניקה אפוא לגיטימציה רחבה למדינה ולרשויותיה.

11 ראו עליהם אצל ש' קניאל, "מתיישיבי הגבעות – האם צבר תנ"כי? מחקר גישוש (שלב א) על תושבי הגבעות ביהודה ושומרון", שם, עמ' 533–538.

12 רוט (לעיל הערה 5), עמ' 129–130.

13 רוט, שם, עמ' 238–240.

14 על עקרונות השקפה זאת ראו רוט, שם, עמ' 33–49. להשלכות המעשיות, ראו שם, עמ' 49. לתיאור התפתחות של מונח "ממלכתיות" בישראל ראו N. Kedar, "Ben Gurion's 'mamlakhtiyut': etymological and theoretical roots", *Israel Studies*, 7 (2002), pp. 117–133.

אך כבר מהסכמי אוסלו היו מי שהרהרו בדבר תקפותה וערערו עליה.¹⁵ תכנית "ההתנתקות" העצימה הרהורים וערעורים אלו לאור תפיסת המציאות בעקבותיה, כפי שהיא מוצגת למשל בדבריו של הרב ישראל צבי טאו, מתלמידיו המובהקים של הרב צבי יהודה קוק, נשיא ישיבת הר המור, ומהבולטים בקרב הרבנים המובילים את ההשקפה ה"ממלכתית":

בנינו בגוש-קטיף פינת חמד של תורה ויראת-שמים, ומתוך כך נבנה נוער נפלא, מסור לתורתו, לעמו ולארצו, נבנתה חברה למופת, נקיה מפשע, אלימות ושאר נגעי החברה המערבית, ונוצרה בעמל רב חקלאות משגשגת ומצליחה. היתה זו מעין דוגמה, בזעיר אנפין, למדינת התורה העתידה. והנה מפעל ההתישבות המופלא הזה נכחד ביום אחד על ידי השלטון היהודי בארצנו, המערב בזה את כל המערכות הממלכתיות, את המשטרה ואת הצבא – הכל מגייסים נגדנו. העלבון הוא נורא, לפתע הפך ציבור שלם – המוסר את נפשו באהבה ובנאמנות, ומתוך סכנה מתמדת לקיומו, למען ישוב הארץ ובנין המדינה – לציבור מנודה ומבוזה, הנרמס עם כל ערכיו והאידיאולוגיה שלו על ידי מדינתו, למענה פעל בכל כוחותיו.¹⁶

לדידו של הרב טאו כאן, תכנית ה"התנתקות" איננה רק פגיעה בחזון "ארץ ישראל השלמה", אלא גם פגיעה בחזון "מדינת התורה", אשר הציונות הדתית מיעטה אמנם לעסוק בו,¹⁷ ובגידה והתנכלות בבני הציונות הדתית על ידי המדינה ורשויותיה אשר "קודשו" על ידם.

לדעת הרב דב ליאור, רבה של קריית ארבע, זאת הייתה פגיעה זדונית:

לדעתי, היתה כאן כוונה להרוס בכוחניות את הצביון הדתי של ציבור השומר תורה ומצוות. ציבור שמיישב את ארצנו מתוך מסירות ונאמנות, הממשיך את הלאומיות המעשית שהחלה לפני כמאה שנה. המאבק הוא נגד ה' ומשיחו בניסיון לטשטש את זהותה של המדינה כמדינה יהודית ולהפוך אותה ל"מדינת כל אזרחיה".¹⁸

נראה אפוא שהחברה הציונית הדתית נקלעה במאה העשרים ואחת לתחושת

15 שורק (לעיל הערה 10), עמ' 482–487.

16 הרב צ"י טאו, נשמה לעם עליה – שיעורים מפי הרב צבי ישראל טאו, ח' אידלשטיין (עורך), ירושלים תשס"ו, עמ' קפב.

17 לעליית רעיון זה בשנים הראשונות של המדינה ולדעיכתו לאחר מכן ראו א' כהן, הטלית והדגל, ירושלים 1998.

18 הרב ד' ליאור, שו"ת דבר חברון ג', קריית ארבע תשע"א, עמ' רפח. ובדומה, הרב ד' ליאור, דבר חברון : השקפה וענייני אמונה, קריית ארבע תשע"א, עמ' 87.

משבר הנוגע ליחסה האידאולוגי, הדתי והרגשי כלפי מדינת ישראל ורשויותיה ולמיקומה בתוך החברה הישראלית. האם מנסה החברה הציונית הדתית להתמודד עם משבר זה? אם כן, כיצד?

בסעיפים הבאים לא נדון בכל הסוגיה על כל היבטיה אלא נסתפק בבחינת אופני התגובה של האליטה הרוחנית שלה – רבניה. נתמקד בהתמודדותם עם סוגיית היחס למדינה ולרשויותיה, ובמיוחד ביחס לצה"ל, ונסיים בהצעה לקשר בין דרכי ההתמודדות המוצעות ובין גישות שונות של רבנים בנוגע למיקומה הראוי כיום של החברה הציונית הדתית ולאמצעים להגיע למיקום זה.

רבני הציונות הדתית וההשקפה ה"ממלכתית" בעקבות משבר תכנית ה"התנתקות" (2005)

בסעיף זה נציג גישות שונות של רבני הציונות הדתית להתמודדות עם שאלת היחס הראוי למדינה ולרשויותיה באמצעות בחינת השקפת ה"ממלכתיות" שהוצגה בסעיף הקודם.

האם ניתן להמשיך ולאחוז בהשקפה ה"ממלכתית" לאחר יישום תכנית ה"התנתקות" כאילו לא התרחש דבר? מעטים מביני רבני החברה הציונית הדתית, רבני הזרם החרדי-לאומי,¹⁹ השיבו על שאלה זאת בשלילה מוחלטת ונסוגו מהגישה ה"ממלכתית", אם כי גם לא אימצו את היחס החרדי למדינה.²⁰ עם זאת, מחקרים ראשוניים שנערכו תוך כדי ביצוע תכנית ה"התנתקות" ובשנים הראשונות אחריה מלמדים כי רוב רובם של הרבנים הבולטים בציונות הדתית המשיכו לתמוך בגישה ה"ממלכתית" במלואה או בחלקה. עוד מסכימים החוקרים שיישום תכנית ה"התנתקות" חידד את הפילוג בקרב רבני החברה הציונית הדתית, ובמיוחד בקרב רבני הזרם התורני הלאומי.²¹ פילוג זה הסתמן כבר לאחר פינוי היישובים בחצי האי סיני (1982) כחלק מהסכם השלום עם מצרים, והתגבר במיוחד לאחר הסכמי אוסלו עם אש"ף בשנות התשעים של המאה העשרים. אולם חוקרים אלו חולקים בנוגע לממדי הפילוג – היווצרותם

19 על מאפייני זרם רבני זה ראו י' גייגר, "האליטה הרבנית של הציונות הדתית לאחר ביצוע תכנית ההתנתקות: קווים לצמיחה ולמאפייניה", ר' רחימי (עורך), ספר עמדות ה, אלקנה-רחובות 2011, עמ' 41-79.

20 ח' מוזס, "מציונות דתית לדתיות פוסט מודרנית: מגמות ותהליכים בציונות הדתית מאז רצח רבין" (עבודת דוקטור), אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 2009, עמ' 103-115; רוט (לעיל הערה 5), עמ' 51-85; שוורץ (לעיל הערה 1), עמ' 201-202.

21 על מאפייני זרם רבני זה ראו גייגר (לעיל הערה 19).

של שתיים או שלוש גישות ביחס ל"ממלכתיות" – ובדבר מאפייניהם העיקריים.²²

אחת מנקודות המחלוקת ביחס להשקפה ה"ממלכתית" היא היחס לרשויות המדינה בכלל ולממשלה בפרט בטענה שהן אלה אשר הגו את תכנית ה"התנתקות" ומימשו אותה. לפי חנן מוזס, זאת נקודת מחלוקת מרכזית בין הרבנים "הממלכתיים" בהנהגת הרב צבי ישראל טאו ובין רבני תנועת "קוממיות" והנוטים אליהם מקרב תלמידי הרב צבי יהודה קוק (רבני גישת תקומה-קוממיות²³). הראשונים עומדים "על החלה מוחלטת של קדושת המדינה, על מוסדותיה ועל נציגי השלטון", ואילו האחרונים "מעוללים ל'ממלכתיות' בדיוק את מה שהרב טאו התריע מפניו – הפרדה בין 'מדינה' ל'ממשלה'".²⁴

בקרב רבני גישת תקומה-קוממיות אשר הבחינו בין המדינה ובין הממשלה מצויים הרב זלמן ברוך מלמד שטען כבר בתשנ"ה כי "יש להבדיל בין היחס למדינה ובין היחס לממשלה. המדינה היהודית קודש, המדינה, קידוש ד' [...] אבל לא כן הממשלה"²⁵ והרב דב ליאור אשר כתב על כך לאחר יישום תכנית ה"התנתקות".²⁶

- 22 מ' ענברי, "פונדמנטליזם במשבר: יחס האוטוריטות הרבניות של גוש אמונים לדילמות התיאולוגיות שנגרמו בשל תכנית ההתנתקות", ח' משגב וא' לבל (עורכים), בצל ההתנתקות: דיאלוג אסטרטגי במשבר, ירושלים 2008, עמ' 285–310; ד' שורוק, "הציונות הדתית על פרשת דרכים: מהרחבת אופקים לפינוי יישובים", ד' הכהן ומ' ליסק (עורכים), צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, קריית שדה-בוקר תש"ע 2010, עמ' 177–212; רוט (לעיל הערה 5), עמ' 52–59; מוזס (לעיל הערה 20), עמ' 127–130.
- נעיר כאן כי מאמרו של ענברי אינו מציג את תגובות רבני הציונות הדתית לתכנית ה"התנתקות" על רקע עמדתם שהלכה והתפתחה בעקבות המשברים הקודמים: פינוי יישובי פתחת ימית והסכמי אוסלו. כמו כן הוא מתייחס לעמדות שונות בקרב "גוש אמונים" שעה שגוף זה חדל להתקיים כבר שנים ארוכות לפני ביצוע תכנית ה"התנתקות". להלן בהערה 124 נתייחס להבחנה של רוט לשלושה סוגי תגובות.
- 23 על קבוצת רבנים זאת ועל הצעתנו לכינויים ראו גייגר (לעיל הערה 19). כיוון שמוזס (לעיל הערה 20), עמ' 111, מסכים שרבני תקומה-קוממיות עדיין מחזיקים במרכיבים בסיסיים של ההשקפה ה"ממלכתית" אין זה מובן מדוע הוא רואה בהם פוסט-ממלכתיים ולא גרסה מעודכנת של "ממלכתיים" או כ"ממלכתיות במשבר" כהגדרת רוט (לעיל הערה 5), עמ' 55.
- 24 מוזס (לעיל הערה 20), עמ' 112, 113 בהתאמה. וראו גם רוט (לעיל הערה 5), עמ' 54, 57, 136–138.
- 25 הרב ז"ב מלמד, יש שואלים, בית-אל תשנ"ח, עמ' קסב. מאוחר יותר הוא כתב: "המדינה קודש אבל הממשלה אינה קודש אלא אם כן נוהגת על פי התורה", ראו הרב ז"ב מלמד, פסקים ותשובות בעניין מצות ישוב ארץ ישראל, בית-אל תשס"ה, עמ' 27.
- 26 הרב ליאור (לעיל הערה 18, דבר חברון: השקפה וענייני אמונה), עמ' 223.

אולם לא רק רבני גישת תקומה-קוממיות הבחינו בין המדינה ובין רשויות השלטון המדינה. כך למשל לאחר יישום תכנית ה"התנתקות" כתב הרב שלמה אבינר, המזוהה עם הרבנים "הממלכתיים",²⁷ את הדברים האלה:

[...] אנו מוחים נגד שיגעון הרשעות של ראש ממשלתנו [...] אך הגאולה היא דבר נפלא, שלא יתקלקל בגלל השוטים. המדינה והצבא, הם דבר נפלא, שלא ניתן לשוטים לקלקלו. אנו נמשיך להתגייס למען המדינה והצבא, כי הגאולה היא דבר כל כך נפלא, גם אם יש בפנים כמה חשכים [= אזורי חושך], שום דבר לא השתנה!²⁸

הרב אבינר הבחין אפוא בין היחס לראש הממשלה ובין היחס למדינה; ומה שחשוב לדיוננו בהמשך היא תפיסתו את צה"ל כמזוהה עם "המדינה" ולא עם "הממשלה".²⁹

גם הרב יעקב אריאל, רבה של רמת גן ונשיא ארגון רבני "צהר", מרבני המרכז הציוני-דתי,³⁰ הבחין בין המדינה ובין הממשלה:

הממשלה אינה המדינה [...] על המדינה יש לשמוח שמחה אמיתית ושלמה. על הממשלה אפשר להצטער. הזדהות עם המדינה אינה מחייבת הזדהות עם המדיניות. בשם המדינה מותר וצריך לבקר את הממשלה [...] [...] על עצם חידושה של הריבונות הישראלית בא"י יש לשמוח. על היש הגדול, בעיקר אחרי אלפי שנות גלות, יש להלל ולהודות. ועם זאת, על המחדלים יש למחות, על פגמי השלטון יש להצטער. או בניסוחו של הרב זווין: [צריך לומר תפילה] הלל על המדינה ו[לומר] סליחות על

27 מוזס (לעיל הערה 20), עמ' 39.

28 הרב ש' אבינר, "החורבן", באהבה ובאמונה, י"ט באב תשס"ה (24.8.2005), מצוטט אצל ענברי (לעיל הערה 22), עמ' 304. הרב אבינר חתום גם על גילוי דעת משותף עם הרבנים חיים דרוקמן, יעקב אריאל ואהרן ליכטנשטיין מה-13.5.2005 ולפיו "העובדה כי הממשלה אינה ממלאת את כל ייעודה אינה מונעת אותנו מלהזדהות עם המדינה" (מצוטט אצל רוט, לעיל הערה 5, עמ' 138 (ההדגשה במקור)). לא מצאנו ניסוח דומה בספרו מלפני תכנית ה"התנתקות" העוסק ביחס הראוי לרשויות השלטון בכלל ולממשלה בפרט, ראש הממשלה: פרקי כבוד מלכות וארץ ישראל, בית-אל תשנ"ו, וגם לא בסעיף בספרו העוסק ביחס לממלכתיות, משיב הרוח – שאלות ותשובות לבני נוער, בית-אל תשס"ו, עמ' 367–368 שהתפרסם כשנה לאחר ה"התנתקות". מסתבר שמחקר מקיף יותר של כתבי הרב אבינר יוכל לעמוד על משמעות הבדלים אלו.

29 זיהוי זה מצוי בכתביו עוד לפני תכנית ה"התנתקות", ראו הרב ש' אבינר, מחיל אל חיל: אמונה ומוסר בצבא ובמלחמה, מ' כהן (עורך), ירושלים תש"ס, עמ' 151.

30 על קבוצת רבנים זאת ראו גייגר (לעיל הערה 19).

הממשלה.³¹

ניתן להעריך כי ההבחנה בין המדינה ובין רשויות השלטון, היא הבחנה רווחת בקרב רוב רבני החברה הציונית הדתית המחזיקים בהשקפה ה"ממלכתית" בדרך זו או אחרת מזה זמן רב. כך לדוגמה כבר בסוף שנות החמישים של המאה העשרים כתב הרב יוסף דב סולבייצ'יק:

אני מבדיל תמיד בין ממשלת ישראל ובין מדינת ישראל. המדינה היא קניין העם כולו, שניתן לו מאת הקב"ה בחסדיו המרובים [...] זיהוי המדינה עם השלטון הזמני או עם היחיד הדגול מרובה מעין פתגמו של לואי הארבעה-עשר – "אני המדינה" – אינה אלא גלורפיקציה [=האדרה] אלילית של בשר-ודם שוכן בתי חומר [...] שום קטרוג לא ינתק את כלל ישראל מהתקשרותו וזיקתו אל המדינה כמתנת ד'. העם יודע, כי אין תפארתה המתמידה של המדינה נפגמת על-ידי טעויותיו של גוף פוליטי המושל בה לפי שעה.³²

אם כך, לא ההבחנה בין המדינה ובין רשויות השלטון היא המאפיינת את רבני גישת תקומה-קוממיות. ייחודם בקרב רבני החברה הציונית הדתית האוחזים בהשקפה ה"ממלכתית" בניסוח זה או אחר הוא במסקנה המעשית שהם הסיקו ממנה: פיתוח גישה לעומתית כלפי רשויות השלטון. בלשונו של הרב אליקים לבנון, רב המועצה האזורית שומרון, רב היישוב אלון מורה וראש ישיבת ברכת יוסף ביישוב: "יש פה זעקה של ריבוננו של עולם: או שתקומו, או שתיכנסו עוד ארבע אמות בקרקע, או שתקומו, או שתפלו. יש פה שני גושים. או שתנהיגו או שתמחצו על ידי הגוש השני. הוא יעשה מכם עפר ועפר". אחר כך הוא מונה את הגורמים שצריך להיאבק נגדם: המערכת הפוליטית, החינוכית, המשפטית והתקשורתית.³³

במינוחי חנן מוזס, אימצו הרבנים של גישת תקומה-קוממיות דגם פעולה

31 הרב אריאל, על המלוכה ועל הממשלה, הצופה, מוסף סופרים וספרים, ל' בניסן תשס"ו (28.4.2006), עמ' 10.

32 הרב י"ד סולובייצ'יק, בסוד היחיד והיחד: מבחר כתבים עבריים, ירושלים: אורות, תשל"ו, עמ' 424–426. לדוגמה נוספת ראו דברי הרב אברהם אלקנה שפירא שפורסמו בתשל"ו וצוטטו על ידי הרב י' דרון, אתחלתא היא: יחסם של גדולי ספרד ואשכנז לציונות ולהקמת המדינה ב, ירושלים תשס"ח, עמ' שצח–שצט.

33 בריאיון אצל י' מאיר וס' רהב-מאיר, ימים כתומים: ההתנתקות – החשבון והנפש, תל-אביב, 2006, עמ' 22–23. הציטוט הוא מעמ' 22. ראו עוד להלן בטקסט סמוך להערה 114 את דבריו בעניין ההנהגה של בני הציונות הדתית את המדינה.

קונפליקטואלי ה"מבוסס על תפיסת 'חילופי המשמרות' המלווה במאבק חסר פשרות על הגמוניה ועל קביעת הכיוון אליו ינותב תהליך שיבת ציון", בניגוד לרבני הגישה ה"ממלכתית" ורבני המרכז הציוני-דתי הממשיכים לאחוז בדגם פעולה שיתופי ה"מאפשר ומחייב שיתוף פעולה בין הציונות המשיחית לציונות הקלאסית על בסיס הפרדיגמה של קומת הקודש הנבנית על גבי קומת החול"³⁴ ולכן מבקשים לצמצם ככל הניתן את נושאי המחלוקת ולרסן את דרכי המאבק הלגיטימיים מול רשויות השלטון.³⁵ גישת רבני תקומה-קוממיות מבקרת בחריפות את רשויות השלטון ונכונה להתעמת אִתן כשהן פועלות בניגוד לייעודן (על פי גישת רבני תקומה-קוממיות). גבולות העימות הם קצה הגבול המקובל במסגרת השיטה הדמוקרטית, גם תוך סיכון לא רצוי מבחינתם של גלישה לאלימות או לשלמות העם והמדינה. גישה לעומתית זאת משתלבת ברצון להציב חלופה תורנית לאליטות הנוכחיות, ולפיכך היא מבליטה את ההבדלים בין הציונות הדתית לבין הציונות החילונית, ואינה מסתפקת בביקורת בונה.³⁶

אתגר היחס לצה"ל – הסוגיה והמתודולוגיה

המחלוקת בין דגם הפעולה של רבני זרם תקומה-קוממיות ובין דגם הפעולה של רבני הגישה ה"ממלכתית" ורבני המרכז הציוני-דתי באה לידי ביטוי בולט בנוגע לצה"ל, הרשות השלטונית העיקרית שביצעה בפועל את תכנית ה"התנתקות", והנשלחת פעם אחר פעם לפינוי מאחזים ביו"ש גם בימים אלה. הואיל ועיקר עיסוקו של הצבא הוא הגנה על ביטחון המדינה, לכן גם רבנים מזרם תקומה-קוממיות מחשיבים ומעודדים את השירות בצה"ל.³⁷ כן טוענים כי לא ניתן לנקוט מדיניות שהוצעה על ידי רבנים מזרם תקומה-קוממיות של התרחקות מסוימת מהציבור החילוני³⁸ וביקורת חיצונית על הממסד,³⁹ שכן צה"ל הוא צבא אחד, הכולל חילוניים בצד דתיים, ולא ניתן לשרת בו ולבקרו כאילו איננו חלק ממנו.

יתר על כן, מקום מיוחד שמור לצה"ל בהשקפה ה"ממלכתית" מבית ישיבת

34 מוזס (לעיל הערה 20), עמ' 128.

35 מוזס, שם, עמ' 112–113; רוט (לעיל 5), עמ' 53–54, 58–59.

36 מוזס, שם, עמ' 113–114; רוט, שם, עמ' 55–57.

37 ראו לדוגמה הרב א' מלמד, רביבים – עם, ארץ וצבא, הר ברכה, תשס"ח, עמ' 231, 240;

הרב ליאור (לעיל הערה 18, דבר חרוון: השקפה וענייני אמונה), עמ' 248–249.

38 הרב ליאור, שם, עמ' 226–227.

39 הרב מלמד (לעיל הערה 37), עמ' 226.

מרכז הרב. צה"ל נתפס על ידי הרב צבי יהודה קוק כקדוש בהיותו חלק ממדינת ישראל שגם היא קדושה. כמו כן נתפס צה"ל כביטוי של האחדות הלאומית, ככלי מרכזי בקיום מצוות כיבוש הארץ והורשתה וכגורם בהזקפת קומת העם ושיוקום כבודו הלאומי. ככזה הוא בעצם "צבא ד'" ומוטלת על הכול החובה לשמור על שלמותו.⁴⁰ לא למותר להזכיר כאן את דבריו המצוטטים לעיל של הרב שלמה אבינר שנכתבו סמוך לביצוע תכנית ה"התנתקות", כי "המדינה והצבא, הם דבר נפלא, שלא ניתן לשוטטים לקלקלו. אנו נמשיך להתגייס למען המדינה והצבא", דברים המלמדים אותנו שמבחינתו המדינה וצה"ל חד הם.

אך מאז שנות התשעים של המאה העשרים באים לידי ביטוי בולט במדיניותה ובמעשיה של רשות שלטונית זו שלושת המוקדים המרכזיים של המשבר בציונות הדתית. במוקד ההתיישבות ביש"ע מילא צה"ל את הוראות הממשלה ופינה שטחים ובסיסים בחצי האי סיני, ביהודה, בשומרון וברצועת עזה, וכן הרס את יישובי חבל ימית, את רצועת עזה ואת צפון השומרון תוך עקירת תושביהם, כדי ליישם את הסכמי קמפ-דיוויד ואוסלו ולבצע את תכנית ה"התנתקות". כמו כן צה"ל נוקט במדיניות של פינוי והרס מאחזים ביהודה ושומרון שהוקמו על ידי המתישבים ותומכיהם כדי לחזק את האחיזה היהודית באזורים אלו. גם אם לא צה"ל יזם מהלכים אלו, חלק מהזעם מופנה כלפיו, שכן החיילים הם אלה שאותם פגשו המתנחלים ותומכיהם.

במוקד האופי היהודי והציוני נטען כלפי צה"ל שחדרו אליו ערכים ליברליים ואינדיבידואליסטים (וזכויות הפרט ופמיניזם בראשם) הפוגמים בערכיו הציוניים ובאופיו היהודי.

במוקד השתלבות החברה הציונית הדתית בחברה הישראלית נטען כלפיו שאמנם צה"ל קולט לתוכו יותר דתיים מאשר בעבר וקיימת התחשבות גדולה יותר בצרכיהם הדתיים, אך הוא אינו מתחשב דיו בצורכי החיילים התורניים המעוניינים לשרת ביחידות מעורבות (ולא נבדלות, כמו הנח"ל החרדי), ושיש בתוך צה"ל ומחוצה לו מי שמבקש לצמצם את השפעתם של בני הציונות הדתית בתוכו מחשש שאלה "ישתלטו" עליו.

מבחינה מתודולוגית, דיוננו יתבסס על ניתוח גישתו הביקורתית כלפי צה"ל

40 מצוטט אצל רוט (לעיל הערה 5), עמ' 47-48. לסוגיית קידוש הלאומיות והצבא על ידי הרב צבי יהודה ראו א' הולצר, חרב פיפיות: אקטיביזם צבאי בהגותה של הציונות הדתית, ירושלים 2009, עמ' 215-224.

של הרב אליעזר מלמד (להלן: הרב מלמד), ראש ישיבת הר ברכה ורב היישוב הר ברכה. כפי שנראה להלן, שלושת המוקדים המרכזיים של המשבר בציונות הדתית באים לידי ביטוי בגישתו. הרב מלמד הקדיש חלק מטוריו במדור "רביבים" בשבועון "בשבע" לדיון ביחס לצבא ולבעיות שבהן נתקלים חיילים בצבא.⁴¹ בקרב הרבנים שלא זנחו לחלוטין את ההשקפה ה"ממלכתית" זאת הגישה הביקורתית המפורשת והמקיפה ביותר המצויה עד כה בכתובים. האם גישתו מייצגת את זו של רבני תקומה-קוממיות שהוא נמנה עמם? אין לנו לעת עתה מקורות כתובים משמעותיים נוספים המבטאים באופן מפורש את עמדת רבני זרם זה בסוגיה זאת ובסוגיות אחרות, כך שקשה על פיהם להעריך עד כמה גישת הרב מלמד מייצגת נכונה את יחסם של רבני תקומה-קוממיות. כפי שנראה בהמשך, נראה שהרב דב ליאור והרב אליקים לבנון, ממנהיגי רבני תקומה-קוממיות, נוקטים גישה שונה מזו של הרב מלמד לפחות באחד ההיבטים המשמעותיים.

עמדת הרבנים המתנגדים ליחס ביקורתי זה כלפי צה"ל איננה מנוסחת בכתובים באופן מקיף ומרוכז כמו דברי הביקורת של הרב מלמד (אם כי הרבנים שלמה אבינר ויובל שרלו עסקו בנושא אך לא ריכזו אותם). עם זאת נראה שניתן לדלות מדבריהם תגובות ישירות ועקיפות לדברי הרב מלמד ולרבנים מזרם תקומה-קוממיות, ולכן נציג אותן תוך כדי הדיון בדברי הרב מלמד כדי שנוכל לעמוד על נקודות המחלוקת ביניהם.

דיונו בסעיף הבא יתנהל בשלושה שלבים. בשלב הראשון נציג את הגישות הרווחות בין הרבנים בדבר הדרך הנכונה של החייל הדתי להתמודד עם פקודה הנוגדת את ההלכה. בשלב זה הבחינה תתייחס להתמודדות רק בהקשר הצה"לי, ללא שיקולים רחבים יותר; בשלב השני נצביע על שתי הנחות יסוד המהוות תשתית לגישות השונות; בשלב השלישי נציג את הגישות השונות מתוך זיקה לשיקול רחב יותר של עיצוב דמותה היהודית של מדינת ישראל. בסעיף האחרון נציע לראות את הדיון ביחס לצה"ל כחלק משאלת מיקומה של הציונות הדתית בתוך החברה הישראלית.

41 מאמרים אלו ואחרים לוקטו בקובץ של הרב מלמד המוזכר לעיל בהערה 37, פרקים יא-ג. ההפניות להלן יהיו לקובץ זה.

היחס לצה"ל – המחלוקת בין רבני תקומה-קוממיות לרבני הזרם ה"ממלכתי" ורבני המרכז הציוני-דתי

מקרים של התנגשות בין פקודות בצה"ל ובין ההלכה התעוררו מאז הקמת צה"ל.⁴² לכן חלק ממפעלו הגדול של הרב שלמה גורן כרב צבאי ראשי היה לדאוג לשילוב הנחיות המאפשרות לחייל הדתי לשמור על אמונתו כחלק מפקודות מטכ"ל המחייבות כל חייל וכל קצין בצבא (פרק דת)⁴³ כדי לצמצם ככל האפשר את הסיכוי למתן פקודה הנוגדת את ההלכה. בשנת 2002 התקבלה פקודה נוספת בנושא, פקודת השילוב הראוי,⁴⁴ אשר נועדה להסדיר את אפשרויות שירותם של חיילים בני המיעוטים הסוציולוגיים: יהודיים דתיים, בני מיעוטים דתיים (דרוזים, נוצרים ומוסלמים) ונשים. אף על פי כן עדיין מצויים מקרים שבהם נוצרת התנגשות זאת.

בסעיף זה נצביע על שתי גישות מרכזיות שנוצרו (בעיקר בעקבות תכנית ה"התנתקות") בקרב רבני הציונות הדתית להתמודדות עם התנגשויות אלו – גישות המשתלבות עם גישות רחבות יותר ביחס לרשויות השלטון.

התמודדות עם פקודה הנוגדת הלכה – ההקשר לצה"ל

בטור של הרב מלמד בשבועון "בשבוע" הובאה השאלה הזאת בכ' באדר ב' תשס"ח (27.3.2008):

בעקבות שלושת החיילים שנכנסו לכלא על סירובם להיכנס לקורס שמועבר על ידי מפקדות בשטח, רבים שאלו: האם לאחר הגירוש מגוש קטיף אתם מחפשים הזדמנויות לנגח את הצבא ולמצוא בו פגמים, ולכן הבחורים מהישיבה שלכם ודומיה מתגרים במפקדים ומנפחים כל בעיה קטנה במקום למצוא פתרון מקומי?⁴⁵

טרם נציג את תשובת הרב מלמד לשאלה זו, ננסה לברר מהי אותה מדיניות של מציאת פתרון מקומי המוצגת כחלופה למדיניות ניגוח הצבא המיוחסת

42 המקרה הבולט הראשון של ענישת חיילים בגין אי-ציות לפקודה היה בספטמבר 1948 כששני טבחים סירבו לבשל בשבת והם נאסרו, הושפלו ושערום גולח. לדיווח על הפרשה ועל ההדים שהיא עוררה ראו א' קמפינסקי, "הרבנות הצבאית ושאלת נאמנותה הכפולה", מ' רחימי (עורך), ספר עמדות א, אלקנה-רחובות תש"ע, עמ' 164-165.

43 פ"מ 34.

44 פ"מ 33.0207.

45 הרב מלמד (לעיל הערה 37), עמ' 269.

לקבוצה בלתי מוגדרת – "אתם" – שהרב מלמד נתפס כחלק ממנה. נראה לנו שהכוונה ב"פתרון מקומי" לגישה המוצגת והמודגמת על ידי הרב חיים נבון, רב קהילת "השמשוני" במודיעין, סופר ופובליציסט הנמנה עם רבני המרכז הציוני-דתי, באופן הבא:

אם מפקד מורה לחייל לצחצח נעליים בשבת לפני עלייתו למשמרת. אסור לחייל מבחינה הלכתית לקיים את הפקודה הזו, בין אם היא בלתי חוקית בעליל ובין אם היא סתם בלתי חוקית. אך מעולם לא שמעתי על חייל שאכן עמד בעימות כזה. ראשית, מפקד נורמלי לא ייתן פקודה כזו. שנית, אם מפקד יורה על פקודה כזו, החייל יבוא אליו ויסביר לו את הבעיה, ובתשעים ותשעה אחוזים מן המקרים המפקד יפטור אותו מן הצחצוח. שלישית, גם אם המפקד קשוח, קל למצוא לבעיה פתרון יצירתי. אפשר, למשל, לצחצח את הנעליים מעט לפני שבת, ולשמור עליהן שלא יתלכלכו עד למשמרת. ואם כל זה לא עוזר, החייל יכול לפנות לפני שבת לרב הצבאי או לקצין גבוה אחר, והם יסייעו לו. עימות חזיתי וסירוב פקודה הם קו ההגנה האחרון.⁴⁶

לא למותר לציין כי דבריו אלו נכתבו לאחר דברי הרב מלמד, שכן המשפט האחרון מהווה למעשה הגנה על הדרך שהותקפה על ידו. נעייין כעת בתשובת הרב מלמד:

העמדה העקרונית הייתה תמיד שהמצווה לשרת בצבא אינה צריכה לסתור שום מצווה אחרת. להיפך, אם הצבא יהיה פחות יהודי, הוא גם יהיה פחות חזק ונאמן ליעודו – להגן על העם היהודי בארצו. בנוסף לכך, תמיד הייתה מחשבה שבשתדלנות אי אפשר לפתור את הבעיות. כי אם אלה שיש להם כוח לעמוד על שלהם יפעלו בשתדלנות, מה יעשו אלה שאין להם כוח וקשרים לכך? לכן העיקר הוא לפעול כדי שהמערכת תהיה מתוקנת, ואם ישנו קצין שנכשל בנתינת פקודה שנוגדת את ההלכה, לא צריכים בשתדלנות לפתור את הבעיה, אלא נכון להציף אותה על פני השטח כדי שתתקון באופן כללי.⁴⁷

46 הרב ח' נבון, אתחלתא דתקווה: הציבור הדתי-לאומי ומדינת ישראל – חשבון נפש: האם אבדה תקוותנו, תל-אביב: נאמני תורה ועבודה, תש"ע עמ' 30.

47 הרב מלמד (לעיל, הערה 37), עמ' 269. כיוון שלשיטתו הדרך לפתרון בעיות דת בצה"ל היא מערכתית ולא מקומית, מציע הרב מלמד לחיילים לא להתווכח עם מפקדיהם על צדקת ההלכה לפיה הם הולכים (שם, עמ' 259).

מחלק זה של התשובה עולה שהתנגדות הרב מלמד לפתרונות מקומיים נבעה מהבנה שלפיה פתרונות מקומיים תלויים ביחסי הכוחות בין החייל למפקדו, ולפיכך הם אינם יוצרים ודאות שכל חיילי צה"ל יוכלו לשמור על מצוות דתם. לדידו, אין הפתרונות המקומיים יוצרים ודאות שהחיילים הנמנים עם "ציבור תורני גדול שתובע מעצמו ומן החברה הסובבת אותו אמות מידה גבוהות יותר בכל תחומי ההלכה, ובכללן הצניעות"⁴⁸ וגם אינם יכולים לשרת לפי אמונתם ביחידות מעורבות (ולא ביחידות נפרדות כמו הנח"ל החרדי) הכוללות חיילים וחיילות ברמות שונות: דתיים תורניים, חיילים דתיים שאינם תורניים וחיילונים יחד. זאת מפני שצה"ל התרגל להתאים את עצמו לצורכי חיילים דתיים שאינם תורניים. כמו כן, החיילים הדתיים, הרבנות הצבאית ורוב הציבור הדתי, מנהיגיו ורבניו סבורים שבצה"ל יש מקום להקל בתחומים שונים כדי לשמור על יחסים נאותים עם שאר החיילים ולא להכביד על צה"ל מבחינה כלכלית, ולכן אין הם מגבים את הדרישות המחמירות יותר של החיילים התורניים.⁴⁹ לדעת הרב מלמד, המצב הכלכלי הנוכחי המשופר של מדינת ישראל, נכונות צה"ל להיענות לדרישות של קבוצות אידאולוגיות אחרות (פמיניסטיות, ארגוני זכויות אדם) ומיעוט העיסוק שלו בפעולות נחישות כנגד המחבלים, מחייבים לחדול מהנכונות לאמץ פתרונות של "שעת הדחק" בעבור החיילים הדתיים והתורניים ולבחור בפתרונות שהם לכתחילה, שכן מסתבר כי לצה"ל יש די משאבים כלכליים, ולכן אין צורך להתחשב בו יתר על המידה כי ממילא אינו ממלא כראוי את ייעודו.⁵⁰

הנחות יסוד

כדי להבין את עמדת הרב מלמד ואת החולקים עליו עלינו להכיר את הנחות היסוד שלהם בשתי שאלות: האם רשויות השלטון משקפות את רצון העם וצה"ל מבצע רצון זה? והאם המדיניות הלא נכונה של רשויות השלטון היא זדונית או נובעת משגגה ומחוסר הבנה?

- 48 שם, עמ' 267. להלן בטקסט ליד הערות 83–87 ובהערות עצמן יפורטו רוב התחומים שבהם ראוי שהחיילים התורניים יחמירו לדעת הרב מלמד. נוסף כאן את הכשרות שאינה מוזכרת בציטוט הבא, אך הוא מתייחס אליה שם, עמ' 242–243, 275, 283–284.
- 49 על חוסר הגיבוי ראו שם, עמ' 251, 253–254, 257, 275, 285–286. על הנוק שגורמים חיילים דתיים לחיילים התורניים ראו שם, עמ' 244–246. ביחס לנזקים של קצינים דתיים המזיקים לחבריהם התורניים ראו התבטאותו הבאה: "למזלם הרע של הבחורים שהתגייסו לגולני, [היה] מפקד הטירונות, רב סרן, דתי. אתם כבר מבינים הכל" (שם, עמ' 275). על כך, ראו גם הרב ז"ב מלמד (לעיל הערה 25), עמ' 31.
- 50 שם, עמ' 282–284.

הרב מלמד הניח שהקצונה בצה"ל, במיוחד הבכירה, היא האחראית למדיניות העוינת של צה"ל כלפי הדת וכלפי ההתיישבות היהודית בישראל וגם לחוסר ההצלחה לנצח את אויבי המדינה. לכן:

אני מעריך יותר את החיילים הפשוטים מאשר את המפקדים. וככל שעולים בסולם הדרגות כך הערכתי הולכת ופוחתת. משום שכוונתם כבר פחות טהורה. רבים מהמפקדים נעשים חנפים⁵¹ כלפי מפקדיהם ועריצים כלפי פקודיהם [...] במצב זה, לא תמיד המטרה [שלהם] היא לנצח את האויב. פעמים רבות המטרה הראשונה היא לצאת טוב בעיני המפקדים [הבכירים יותר], כדי שלא יהיו אחר כך טענות לא מהתקשורת ולא מהדרג הפוליטי.⁵²

גם מפקדים דתיים לא זכו להערכה של הרב מלמד:

הקצינים הדתיים שלנו נאמנים ואמיצים בשדה הקרב, אבל אינם אמיצים בעולם הרוח [...] את הקצינים הדתיים מהסוג הצייתן מדי לא תמצאו אומרים דברים מקוריים הדורשים אומץ לב, לכל היותר תשמעו אותם מוכיחים בחוצפה את גדולי הרבנים, אבל אין להם אומץ לב לעמוד מול הממונים עליהם או מול התפישה הרווחת בתקשורת.⁵³

נעיר כאן כי גישה דומה למצויה אצל הרב אברהם וסרמן, ר"מ בשיבת ההסדר ברמת גן, שטען כי שרמתם הדתית של הקצינים הדתיים הבכירים נקבעת על ידי ראשי צה"ל, שכן "קצינים מוכשרים המוגדרים 'דתיים מדי', או 'מזוהים מדי' עם המגזר שממנו באו, אינם מקודמים לדרגות הגבוהות עד עצם היום הזה".⁵⁴ למעשה נוהגים ראשי צה"ל בציניות כלפי הציבור הציוני הדתי בטענה שהוא "גורם מרכזי בנשיאת עול הביטחון, וחלקן היחסי ביחידות הקרביות הולך וגדל [...] אך [האליטה השלטת] אינה מאפשרת לו להגיע לעמדות שליטה של ממש".⁵⁵

- 51 על איסור החנופה, ראו שם, עמ' 245.
- 52 שם, עמ' 328–329. ליחסו כלפי הקצינים הבכירים שאול מופז, גל הירש וגבי אשכנזי ראו שם עמ' 233, 281, 287 בהתאמה.
- 53 שם, עמ' 308.
- 54 הרב א' וסרמן, חמש אנלוגיות ועוד אחת, עיונים תנ"כיים בעקבות חורבן גוש קטיף וצפון השומרון, רמת גן תשס"ז, עמ' מ.
- 55 שם, שם. התחושה שריבוי החיילים והקצינים ביחידות הקרביות – למעשה מדובר בעיקר בחיל רגלים – אמור לזכות את הציונות הדתית במעמד משפיע בכלל צה"ל מקובלת גם על הרב מלמד (לעיל הערה 37), עמ' 175.

דומה כי יחסו של הרב מלמד כלפי קציני צה"ל הבכירים, כולל הדתיים שבהם, הוא חלק מיחסו הכללי לאליטות שבהן הוא תלה את האשם במצב: הטענה מופנית כלפי הממסד, כלפי "קשר האליטות" [...] הציבור הרחב, המסורתי ואף החילוני, דווקא מעוניין בחיזוק ערכי היהדות והציונות במדינה. כלפיו ראוי להתייחס באהבה ואמון. לחתור להפריה הדדית עמו. אבל האליטות עושקות את הציבור הרחב מלהגשים את שאיפותיו. התקשורת משמיצה את הנאמנים לציונות וליהדות, וגורמת לציבור הרחב להתנכר למי שהיו יכולים להביא לידי ביטוי את הערכים היהודיים. בתי המשפט והממסד האקדמי בדרכם שלהם חוסמים כל יוזמה ציונית ויהודית. וכל האליטות מתרחקות ומתנתקות מערכי העם היהודי וגוררות אחריהם את הציבור הרחב.⁵⁶

הערכה דומה לזו של הרב מלמד בדבר השליטה של המיעוט המוביל לכיוונים לא ציוניים ולא יהודיים בניגוד לרוב היהודי-ציוני הביע הרב וסרמן: חולשתו של הרוב מאפשרת לקבוצות מיעוט רדיקליות, עתירות כח וסיוע חיצוני של גויים, למשוך את עגלתה של הציונות אל מחוות הטומאה והריקבון, כפי שעשתה איזבל בשעתה [...] הרוב הגדול עומד משתאה ולא מאמין למראה עיניו. רוב יהודי-ציוני זה פוסח על שתי הסעיפים, אך ברגעי התעלות הוא מכריז "הר הבית בדינו", ובלכתו לבחור את נציגיו השלטוניים מביע ברובו עמדות יהודיות-שורשיות.⁵⁷ כדי להבין טוב יותר את משמעות הטענה בדבר "קשר האליטות" מן הראוי להפנות לתשובה של הראי"ה קוק מ-1915 המצוטטת רבות.⁵⁸ בתשובה זו הניח הראי"ה קוק שסמכויות המלך – האישיות (הנוגעות למעמדו)⁵⁹ והציבוריות

56 הרב א' מלמד, שם, עמ' 226. ניסוח אחר וקדום יותר לרעיון "קשר האליטות" הוא המונח "העשירון הנאור" בו השתמשו ראשי "מנהיגות יהודית", ראו מוזס (לעיל הערה 20), עמ' 92-93, 110. הרעיון הכללי של השתלטות מיעוט על ההנהגה ופעילותה בניגוד לדעת הרוב היא מוסכמה של כל המערערים על עקרון ה"ממלכתיות" ראו מוזס, שם, עמ' 129.

57 הרב א' וסרמן (לעיל הערה 54), עמ' ע.
58 הרב קוק (ראי"ה), משפט כהן, סימן קמד, סעיף טו, עמ' שלו. לניתוח תשובת הרב, ראו הרב נ' גוטל, חדשים גם ישנים: בנתיבי משנתו ההלכתית-הגותית של הרב קוק, ירושלים תשס"ה, עמ' 144-147; ח' בן-ארצי, החדש יתקדש: הרב קוק כפוסק מחדש, תל-אביב 2010, עמ' 81-86.

59 אלה בעיקר הסמכויות שצוינו על ידי שמואל הנביא כשהעם ביקש ממנו למנות מלך (שמואל א, ח, יא-יז).

(הנוגעות להנהגת הכלל)⁶⁰ – נובעות מהעם, ושבהיעדר מלך, חוזרות סמכויות אלה לעם, והוא רשאי למסור את הסמכויות הציבוריות של המלך למי שהוא חפץ. במצב זה יכול העם להעביר את סמכויות השלטון למי שהוא חפץ, בין אם הוא משטר דמוקרטי ובין אם הוא משטר אחר. לפנינו ניסוח תורני של מינוח מודרני: עקרון ריבונות העם. המשמעות המעשית היא, למי שמאמץ את דעת הראי"ה קוק, שרשויות השלטון עלולות לאבד את הלגיטימציה התורנית שלהן אם רוב העם ירצה בכך. על רקע זה, משמעות דברי הרב מלמד הרואה את עצמו כמחויב לתורתו של הראי"ה קוק, היא שלילת הלגיטימציה ההלכתית מרשויות השלטון, כולל צה"ל, מכיוון שהם פועלים בניגוד למה שהרב אברהם אלקנה שפירא הגדיר כרצון "האמת" של העם.⁶¹

בניגוד לרב מלמד, סברו רבנים אחרים, שהנחתו כי רשויות השלטון איבדו מהלגיטימיות שלהם כיוון שאין הן משקפות את רצון העם, גם בתכנית ה"התנתקות", היא הנחה שגויה. כך למשל טען הרב שג"ר, מי שהיה ראש ישיבת "שיח יצחק" באפרת, כי "אל לנו לשכוח שהעם הוא התומך בממשלה [...] עם אמונתו וערכיו של העם היושב בציון עלינו להתמודד",⁶² והרב צבי ישראל טאו טען סמוך ליישום תכנית ה"התנתקות" כי "הבעיה היא לא ראש-ממשלה זה או אחר מבחינתו הפרטית, אלא המצב הכללי הנמצא בשפלות",⁶³ וכיוון שהממשלה שיקפה את רצון רוב הציבור הרי שלהחלטתה על ה"התנתקות" יש תוקף הלכתי ולכן חייל הנוטל חלק בה איננו עובר עברה. ובלשונו של הרב שלמה אבינר:

זו החלטה [בדבר ה"התנתקות"] מוטעית וקטסטרופלית, אבל זו הסמכות שלו, של [ראש הממשלה אריאל] שרון, וזו לא הסמכות שלי [...] לשלטון מוסכם על-יד האומה יש סמכות. לכן לא שייך לכאן סירוב פקודה. זו לא עבירה של החייל.⁶⁴

יושם לב שהמחלוקת בשאלה אם רשויות השלטון משקפות את רצון העם או

60 לדיון נרחב בסמכויות המלך ראו ג' גרמן, מלך ישראל: ריבונות לדורות בראי ההלכה ומעמדם של חוקי הכנסת בעולמה של ההלכה ב, ישראל תשס"ג. לסקירה קצרה, ראו הרב נ' בר-אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה א, ירושלים תשס"ז, עמ' 42–46.

61 על הרצון "האמת" של העם, ראו למשל הרב א"א שפירא, מורשה: קובץ שיחות ומאמרים, ירושלים תשס"ה, עמ' קסז.

62 הרב שג"ר, נהלך ברג"ש – מבחר מאמרים, ז' מאור (עורך), אפרת תשס"ח, עמ' 348.

63 הרב צ"י טאו, סולו המסילה: התודעה הלאומית כיסוד בהלכות ציבור – שיחות מפי צבי ישראל טאו, ירושלים תשס"ה, עמ' פד–פה.

64 אצל "מאיר וס' רהב-מאיר (לעיל הערה 33), עמ' 131.

לא התברר כי הרב מלמד והרב טאו נחלקו בשאלה בדבר רמתו הרוחנית של רוב העם. לדעת הרב מלמד, רוב העם מצוי ברמה גבוהה יותר מזו של האליטות, ואילו לדעת הרב טאו, רוב העם והאליטות כאחד נמצאים ברמה נמוכה. לאור הערכה זאת מטיף בעקביות הרב טאו, מאז עקירת יישובי חבל ימית ב-1982, להתמקדות בשינוי תודעת העם,⁶⁵ וגם סמוך לביצוע תכנית "ההתנתקות" הוא חזר על עמדה זאת:

צריך להוליד מחדש את התודעה, לבנות אותה, להזין אותה וליצור אותה מחדש כתודעה היונקת ממקורות קודש. אם לא – עוד מעט חלילה המדינה תלך ותיחלש עוד יותר. אנחנו צריכים לבנות ולייצר את התודעה. ברגע שהתודעה קיימת – הכל ישנו.⁶⁶

לעמדת הרב טאו שותפים רבנים נוספים, לא רק מקרב רבני הזרם ה"ממלכתי", אלא גם מהמרכז הציוני-דתי. הרבנים יעקב אריאל (הרב ראשי של רמת-גן ונשיא ארגון רבני "צהר"), חיים דרוקמן (ראש ישיבת אור עציון במרכז שפירא, צפניה דרורי (הרב הראשי של קריית שמונה) ורבנים אחרים פרסמו מסמך עקרונות זמן קצר לאחר מימוש תכנית "ההתנתקות" ובו הם מנתחים את הרקע להעלאת רעיון "ההתנתקות" ולאפשרות מימושו, וכן מתווים דרך להתמודדות עתידית. במסמך נאמר בין היתר:

צריך להבין שיש לנו **עימות תרבותי קשה בתוך העם – והוא השורש והסיבה הראשונה לכל המשברים שלנו כיום**. זוהי התמודדות על התודעה, זוהי התמודדות על הזהות, זוהי התמודדות קשה ומורכבת וצריך לגייס את כל כוחנו על מנת שנוכל לעצב את **תודעת הזהות היהודית** של עמנו ומדינתנו.

[...] ההתמודדות היא על הלב והמח, על תודעת העם כעם ד'. צריך לגייס את כל הכוחות על מנת להשפיע על המחשבה והרגש, צריך לנצל כל כלי פוליטי או כלכלי בשביל לקדם את הפצת הדעות שאנו מאמינים בהם. אי אפשר ללבות שנאה, אי אפשר להתנתק. הניתוק הנפשי, הוא עצמו מונע את האפשרות שהמהלך הרעיוני יביא פרי. רק אם תשאר האחוה יש סיכוי להצלחת ההשפעה התרבותית.

65 א' דון-יחיא, "הספר והסיף" הישיבות הלאומיות ורדיקליזם פוליטי בישראל", א' שגיא וד' שורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית: היבטים רעיוניים, רמת-גן תשס"ג, עמ' 206–207.

66 הרב צ"י טאו, בחכמה ייבנה בית, א' נאמבורג (עורך), מהדורה שנייה, עלי תשס"ו, עמ' 3.

[...] כל ניסיון לדחוק את הקץ ולדלג על תהליכי הבשלה הכרחיים בתודעת העם היושב בציון איננו נכון, נידון לכישלון והוא מרחיק את כולנו ממטרותינו.⁶⁷

רבנים אלו קשרו מפורשות בין האיום על אופייה היהודי והציוני של מדינת ישראל ובין האיום על מפעל ההתיישבות ביש"ע. לדידם, הדרך להתמודד עם האיום על ההתיישבות ביש"ע עוברת, בראש ובראשונה, דרך ההתמודדות עם האופי היהודי והציוני של המדינה. התמודדות רעיונית זו מעצם טבעה היא אינה צפויה לשאת פרות בטווח המידי אלא בטווח ארוך יותר. אף על פי כן אין להימנע מכך על ידי "ניסיון לדחוק את הקץ ולדלג על תהליכי הבשלה הכרחיים בתודעת העם". ניתן להניח שבהשפעת הלך רוח זה התמקדו שני הרבנים הצבאיים הראשיים האחרונים, הרב אביחי רונצקי והרב רפי פרץ בחיזוק התודעה היהודית בצה"ל, ולא בתפקיד המסורתי של סיפוק צורכי דת, תפקיד מרכזי מימי הרב גורן, ונראה שהרב מלמד מצדד בו כעולה מהדברים שלהלן.⁶⁸ סיכומו של דבר, רבנים אלו דוחים את ההבחנה הקיימת לדעת הרב מלמד (ורבנים נוספים מגישת תקומה-קוממיות) בין רוב העם ובין האליטות,⁶⁹ הכוללת בתוכן את הקצונה הבכירה בצה"ל.

כאמור, הרב מלמד הניח את קיומו של "קשר אליטות" המנוכרות לערכי היהדות ולציונות והמנסות לכפות על העם התנכרות ושקשר זה משפיע על קציני צה"ל, שחלקם הם חלק ממנו. לכן, לשעתו, יש צורך לחולל שינוי בתודעת הציבור הציוני הדתי – הציבור שצריך לשנות את כיוון המדינה וצה"ל – כלפי האליטות.⁷⁰ שינוי זה משמעו כי:

עלינו להעמיק שוב בהלכות לשון הרע, וללמוד שחובה לספר בגנותם של

67 הרב י' אריאל ואחרים, דרכנו לעת הזאת: מסמך עקרונות של רבנים בציונות הדתית, ירושלים, תשס"ו, עמ' 9–12. (ההדגשות במקור).

68 תורתנו לד"ר אהרן קמפינסקי על תובנה זו. לתפקיד המסורתי של הרבצ"ר במתן שירותי דת, ראו קמפינסקי (לעיל הערה 42), עמ' 174–184, וביתר הרחבה, א' קמפינסקי, "דת, צבא וחברה בישראל: תמורות בעיצובה ובדרכה של הרבנות הצבאית" (עבודת דוקטור), אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ח, עמ' 139–226.

69 כדוגמאות נוספות לגישת רבני תקומה-קוממיות בהקשר זה ראו דברי הרב ד' ליאור (לעיל הערה 18, דבר חברון: השקפה וענייני אמונה), עמ' 223 והרב א' וסרמן (לעיל הערה 54), עמ' יח–יט.

70 כפי שעולה מדברי הרב מלמד (לעיל הערה 37), עמ' 224–230. הוא מדבר שם על אלו שצריכים לצאת לדרך חדשה וברור מתוך דבריו, שם בעמ' 225, המתתייחסים לציונות הדתית, שכל מאמרו מתייחס אליו.

אנשים רעים או בעלי דעות רעות שגורמות רעות לציבור. הציבור היקר והתמים שלנו אינו רגיל לזה. אנשים רבים מאתנו ראו שרים מושחתים, ראו קצינים בכירים נוהגים בגסות איומה, ראו עשירים שעושקים את העניים והמדינה, אבל מתוך איזו תמימות ניסו לפרש את חטאיהם באופן חיובי. צריך ללמוד לראות את המציאות נכוחה. יתכן שבאופן אישי במקרים רבים אפשר ללמד זכות, אבל כאשר השחיתות הזאת פוגעת בכרם ישראל, יש להוקיעה.⁷¹

משמעות הדברים היא שהפגיעה של המפקדים הבכירים של צה"ל בחיילים הדתיים היא פגיעה מכוונת וזדונית, והיא מהווה חלק מה"שחיתות" המצויה ברשויות השלטון. ויושם לב: מבחינת הרב מלמד אין הבדל בין "אנשים רעים" ל"בעלי דעות רעות שגורמות רעות לציבור": על שניהם ניתן לספר בגנותם בלי לעבור על הלכות לשון הרע. זאת על אף שייתכן שבעלי הדעות הרעות מתכוונים לטובת הציבור. ברם, אפשר שלדעת הרב מלמד לא רק מעשיהם רעים אלא גם כוונתם, כפי שניתן להבין מביקורתו על התקשורת ועל השמאל הישראלי:

שהאנשים שמובילים את הממסד התקשורתי מנוכרים לעמם ולמורשתם [...] בתוך ליבם הם מאמצים את הצדק שבעמדות האויב, והם מקוים שאם נקבל את טענות האויבים שהארץ הזו שייכת להם, אזי הערבים יהיו מוכנים להסכים לקיומה של מדינת ישראל בגבולות הקו הירוק. לכן הם סוברים שאין שום פתרון אחר זולת "אופק מדיני" לערבים, שפירושו המשך הנסיגות. כל עמדה הפוכה, שנשענת על זכותנו על כל ארץ ישראל, נראית להם מופרכת, כי הם כופרים בבסיסה המוסרי.⁷² נראה לומר כי יחסו של הרב מלמד לקצינים הבכירים בצה"ל איננו מוסכם אף בקרב רבני תקומה-קוממיות. הרב דב ליאור, רבה של קריית ארבע ומראשי גישת רבני תקומה-קוממיות, כותב כי:

לעניין פשע הגירוש, אין ספק שהממשלה וחברי הכנסת שהצביעו בעד מהלך זה וכן מערכת המשפט שנתנה לה לגיטימציה עשו פשע, ואנשים אלה לדעתי כלולים בתפילה שאנו מתפללים "ולמלשינים אל תהי תקווה" [...] על היוזמים ועל כל האחראים לתכנון הרשעות, אפשר לומר שהם

71 הרב מלמד, שם, עמ' 227. (ההדגשה שלנו).

72 הרב א' מלמד, "האיוולת של שוחרי הנסיגות", בשבע, ח' בכסלו תשע"ג (22.11.2012), עמ' 46.

רשעים, אך את הביטוי 'ימ"ש' [=ימח שמו] אין לומר.⁷³ הרב ליאור ייחס אפוא כוונת זדון לחברי הממשלה, לחברי הכנסת ולשופטים שתמכו באופן ישיר או עקיף בתכנית ה"התנתקות", והגדיר אותם רשעים ואף מינים ומלשינים, שמותר לשנוא את רשעותם.⁷⁴ לכן הוא התנגד לאלו שביקשו "להשלים עם תופעות של רשעות ולחפות עליהן בטענה ש'כוונתם לטובה'⁷⁵ או "לתת לגיטימציה לרשעות תחת מסווה של 'סגולת ישראל'".⁷⁶ עם זאת, הרשעים נמצאים בדרג המחליט, התומך והמעודד. לכן מבחינתו החיילים והשוטרים שביצעו את תכנית ה"התנתקות" נחשבו כשוגגים מוטעים ולא כרשעים,⁷⁷ מבלי להבחין בין הקצונה הבכירה בצה"ל ובמשטרה ובין החיילים, השוטרים והקצונה הזוטררה.

גם על הנחת הזדון חלקו הרבנים שפרסמו את מסמך העקרונות שקטעים ממנו ציטטנו לעיל. לטענתם:

אסור לנו לשכוח שרבים, רבים מאוד במערכות השלטון והצבא ובחברה הישראלית מגיעים אל סוגית יש"ע לא מתוך רוע לב או שנאה כלפינו כי אם מתוך עמדה אידיאולוגית, ביטחונית או פוליטית שונה מאיתנו. אפשר להצטער על טעותם, צריך לעשות הכל על מנת לשכנעם לחזור בהם – אך אין זה צודק ולא מוסרי לייחס לכולם כוונת רשע [...] הכללת כולם תחת מטריה אחת שכותרתה שחיתות פוגעת באמת, פוגעת באותם אנשים עצמם, אבל בראש ובראשונה מזיקה לנו. היא גורמת למילים לאבד את ערכם. אם כל מי שחושב אחרת מאיתנו הוא מושחת – נגמר הדיון, נשארנו רק עם עצמנו.⁷⁸

רבנים אלו צמצמו את ייחוס הרשעות לבודדים בלבד ברשויות השלטון ובצה"ל, הן מסיבות ענייניות (עמדה אידיאולוגית, ביטחונית או פוליטית; התנגדות להכללות) הן מסיבות תועלתיות (ניתוק מהחברה החילונית).

73 הרב ליאור (לעיל הערה 18, שו"ת דבר חברון ג'), עמ' רפו.

74 שם.

75 שם, עמ' רפז.

76 שם, עמ' רפט.

77 שם, עמ' רפו; הרב ליאור (לעיל הערה 18, דבר חברון: השקפה וענייני אמונה), עמ' 230–231. לכן קבע הרב ליאור, שם, עמ' 237, כי אין למנוע מחיילים שהיו בין הכוחות המפנים מלהתפלל במערת המכפלה או להימנע מלהעניק להם טרמפ.

78 הרב אריאל ואחרים (לעיל הערה 67), עמ' 9. ניסוח מורחב ומנומק לטיב השגה של רוב העם ראו הרב טאו (לעיל הערה 66), עמ' 5–6.

ניתן להעריך שתחושת הרב מלמד כי הפגיעה בחיילים הדתיים היא זדונית מפחיתה את הנכונות להידבר מתוך תחושה שאין בכך טעם, וגם יוצרת נכונות להתעמת אתם. ואילו תחושת הרבנים החתומים על מסמך העקרונות, שהפגיעה אינה מכוונת, מעודדת הידברות כדי להסב את תשומת לבם של המפקדים לפגיעה ולהציע להם כיצד להפסיקה ולהימנע ממנה בעתיד.

מדיוננו בדבר הנחות היסוד של הרב מלמד מתברר שלדעתו רוב העם ברמה רוחנית גבוהה יותר מזו של האליטות השולטות ברשויות השלטון וביצה"ל. לכן רשויות השלטון אינן משקפות את רצון העם, צה"ל אינו מממש אותו, ובכך נפגעת הלגיטימציה שלהם. רשויות השלטון וראשי צה"ל מבטאים עמדה זדונית כלפי הערכים הדתיים והציוניים, ולכן אין טעם לנסות להידבר אתם. הדרך הנכונה לשינוי המצב היא לשנות את אופי הפעולה של החיילים הדתיים ובמיוחד התורניים שבהם, כפי שנראה להלן. על חיילים אלו להפנים את השינוי לרעה שחל בפיקוד הצה"לי, ללמוד להתייחס אל רובו כאל רשעים, ולפיקח עליהם להיות מוכנים להיאבק עמו, גם אם המאבק יהיה כרוך במחיר אישי.

בניגוד לרב מלמד, רוב הרבנים בחברה הציונות הדתית סברו כי הרמה הרוחנית של רשויות השלטון ושל מפקדי צה"ל אינה שונה מזו של רוב העם (פרט לרב ליאור, הסבור כמו רבנים אלו ביחס למפקדי צה"ל וכמו הרב מלמד ביחס לרשויות שלטון). לפיכך, רשויות השלטון משקפות את רצון העם, צה"ל מממש רצון זה, ומבחינה זאת הן נהנות ממלוא הלגיטימציה. כיוון שלדעתם הפגיעה כלפי הערכים הדתיים והציוניים היא בשגגה, התגובה הנכונה היא לא להתייחס אל מפקדי צה"ל כאל רשעים, אלא ניתן להידבר עמם, להסביר להם את טעויותיהם ולחפש דרכים לתקנן.

בראי עיצוב דמותה היהודית של מדינת ישראל

נשוב כעת לדברי הרב מלמד ונזכיר כי טרם העלה הרב מלמד את הטיעון שבו עסקנו לעיל, הוא הקדים שני משפטים העוסקים בדמותו של צה"ל. ממכלול דבריו ביחס לצה"ל מתברר כי הוא לא ביקש לפתור רק את בעיית חופש הדת של החייל הדתי והתורני בצה"ל, אלא למנוע את החלשת דמותו היהודית של צה"ל, החלשה המתבטאת בשילוב חיילות ביחידות קרביות, אווירה של מתירנות ביחידות השונות, הורדת דרגת הרבצ"ר (רב צבאי ראשי) מאלוף (לרבנים גורן, פירון ונבוך) לתת-אלוף (לרבנים וייס, רונצקי ופרץ), וחוסר נכונותו של צה"ל

“להכרית את ארגוני הטרור”.⁷⁹ לכן הוא אומר למשל:

מתוך מגמה זו, אסור לנו להסכים כי רק יחידות מסוימות של ישיבות ההסדר יהיו קדושות, ושאר המחנה יהיה לא קדוש ויראו בו ערוות דבר, מפני שיש לנו אחריות כלפי כל אחד ואחד מישראל. ולכן עלינו לתבוע כי בכל היחידות שבצבא ההגנה לישראל אפשר יהיה לשרת על פי ההלכה, ולפנות הרוצות לשרת ביחידות קרביות יוקמו מסגרות מיוחדות.⁸⁰ על דרך החיוב נאמר שייעוד הרב מלמד הוא להפוך את צה"ל לצבא יהודי, צבא ש"צריך לחתור לבטא עד כמה שאפשר את מורשתו וערכיו של העם היהודי".⁸¹

המשך התשובה מצביע על הדרך שבה ניתן, לדעתו, להשיג את שני יעדיו: הגנה על חופש הדת של החייל הדתי ושינוי דמות צה"ל:

אמנם יש להודות שאכן חל שינוי בעקבות הגירוש מגוש קטיף. יותר אנשים מבינים שדרך השתדלנות והדיפלומטיה השקטה לא משיגה את יעדה, וגם לא שומרת על אחדות המחנה.⁸² אם היה מדובר בבעיות קטנות אישיות, אכן היה ראוי לחפש דרכים שקטות לפתרון הבעיה. אבל כאשר מדובר בבעיות בסיסיות – כמו מקומה של התפילה,⁸³ שמירת שבת,⁸⁴ היחס לסמלים יהודיים כמו ציצית,⁸⁵ וכן זלזול באורח החיים הדתי כגון

- 79 הרב מלמד (לעיל הערה 37), עמ' 282–284.
- 80 שם, עמ' 256, 268. להלן נציג את עמדתו נגד שתדלנות של חיילי מילואים כדי למנוע שיבוץ חיילות כנהגות האמרים. לדעתו, הימנעות חיילים מאימוץ דעתו ונקיטה דרך השתדלנות שלה הוא התנגד הובילה לכך שרק ביחידות של חיילי ההסדר לא היו חיילות ואילו בשאר המחלקות היו חיילות ואווירה חילונית לחלוטין (שם, עמ' 249).
- נעיר כאן כי לדעת הרב מלמד אין "איסור גורף ותמידי לבנות לשרת בצבא [...] האיסור הוא כאשר ישנה פגיעה בצניעות", ראו שם, עמ' 253.
- 81 שם, עמ' 282. "צבא יהודי" הוא שם מאמרו שם, עמ' 281–287.
- 82 על חשיבות אחדות המחנה לפי ההשקפה ה"ממלכתית" וכישלונה בעיני הרב מלמד ראו שם, עמ' 225.
- 83 לבעיות בתחום זה ראו שם, עמ' 235–240, 279–280. הרב מלמד מלין על אי הקצאת זמן מספיק ושלא על חשבון שעות שינה או ארוחות של החיילים ועל התעלמות מהצורך לארגן תפילת מנחה מסודרת בטקסים שבהם משתתפים גם ההורים ובני משפחותיהם.
- 84 לבעיות בתחום זה ראו שם, עמ' 244, 246, 286. מדובר במקרים שבהם נדרשו חיילים לבצע בשבת פעולות שאין בהן הצלת חיים ("פיקוח נפש").
- 85 לבעיות בתחום זה ראו שם, עמ' 249–252, 274–277. הרב מלמד פסק שחייבים להוציא את הציציות מחוץ למכנסיים, אלא אם יש בכך כדי להפריע לפעילות הצבאית.

עירוב בנות בצבא,⁸⁶ וכמובן גירוש יהודים⁸⁷ – שתדלנות תגרום נזק כפול. לא רק שנפסיד, אלא נפסיד בחרפה. אם נעמוד על שלנו, ונהיה מוכנים להיאבק בנחישות ללא פשרות על הדברים העקרוניים, גם אם נפסיד בקרב לא יהיה בכך [משום] חרפה, ולבסוף גם ננצח במלחמה.⁸⁸

בדברים אלו יש הד לפולמוס שהתנהל בקרב המתנגדים לתכנית ה"התנתקות", מרגע הופעתה ועד ליישומה, בדבר הדרך הראויה למנוע את הוצאתה לפועל. מדברים אלו ניתן להבין כי המסקנה של הרב מלמד הייתה "שדרך השתדלנות והדיפלומטיה השקטה", שלדעתו נקטה הנהגת מועצת יש"ע, "לא משיגה את יעדה". לכן גם כלפי צה"ל צריך לנטוש דרך זו, לעבור לדרך תקיפה יותר, ולא להירתע אף מעימות נחוש מול ראשי צה"ל כדי להגן על חופש הדת של החייל הדתי וכדי לשנות את דמותו. רק בעימות נחוש, סבר, "גם אם נפסיד בקרב לא יהיה בכך חרפה", חרפה שהייתה, לשיטתו, נחלת הציבור הדתי אשר נאבק נגד תכנית ה"התנתקות" ב"דרך השתדלנות והדיפלומטיה השקטה".⁸⁹

מסתבר שהמדיניות שנבחרה על ידי הרב מלמד נבעה גם מהערכתו כי במשך השנים חלה הרעה ביחסו של צה"ל לקודשי ישראל במיוחד בתחומים שהוזכרו על ידו בפסקה שציטטנו לעיל.⁹⁰ הרב מלמד נדרש, אפוא מבחינתו, להתמודד עם מדיניות עוינת של צה"ל כלפי הדת, ולא רק עם אוסף בעיות מקומיות. לפי הנחותיו שציינו לעיל קרוב לומר שהמדיניות העוינת כלפי הדת משקפת את רצון המיעוט בעם, והיא מדיניות זדונית.

מדיניות ההימנעות משתדלנות של הרב מלמד באה לידי ביטוי מובהק במקרה הבא: חיילים מבני הישיבה עמדו לצאת לשירות מילואים ונודע להם שהם יצטרכו לשהות בשטח עם חיילות המשרתות כנהגות. הם שאלו אותו אם לפנות מראש למפקדים ולבקש מהם להפריד את החיילות מהמחלקה שבה ישרתו.

- 86 לבעיות בתחום זה והצניעות בצבא בכלל ראו שם, עמ' 233–234, 248–249, 255–269, 286. הרב מלמד מתנגד לא רק לשירות קרבי יחד עם חיילות, אלא גם להדרכה של חיילים על ידי חיילות גם כשאין ביניהם מגע גופני.
- 87 לסוגיית סירוב פקודה בכלל וסירוב לפקודה הקשורה לויתור על שטחי ארץ ישראל ועקירת יהודים מבתיהם ראו שם פרקים יב–יג, עמ' 228–298.
- 88 שם, עמ' 269.
- 89 לביקורת הרב מלמד על דרך ההתמודדות עם תכנית ה"התנתקות" ראו שם, למשל, עמ' 182–183, 206.
- 90 שם, 282–283, 289–292. וראו שם, עמ' 292–293 את תגובתו של הרבצ"ר אז, הרב אביחי רונצקי.

תשובתו הייתה:

שלא יבקשו דבר, ואם כשיבואו יראו שסידרו להם נהגת, יסרבו להשתתף באימון. ואם יאיימו עליהם: "אם לא תשתתפו באימון תחשבו למסרבי פקודה ותשפטו לישיבה בכלא", יענה כל אחד למפקדו: "לכבוד הוא לי לשבת בכלא על כך. אבל דע לך, שאם תשפוט אותי על כך, לא אהיה יותר חייל אצלך. מי שלא מכבד אותי, אני לא מכבד אותו".⁹¹

הרב מלמד מטיל אפוא כאן (ובמקומות נוספים)⁹² על צה"ל ועל מפקדיו את האחריות לשירותם הצבאי והקרבי של החיילים התורניים. כלומר, צה"ל ומפקדיו הם שצריכים ליצור אווירה המכבדת את החיילים התורניים ולא מעליבה אותם או מחייבת אותם להשתתף במעשים הנוגדים את אמונתם הדתית או את ייעוד צה"ל (לפי הבנת הרב מלמד).⁹³

מדיניות שונה בתכלית לזו של הרב מלמד נוסחה על ידי הרב יעקב מדין, מראשי ישיבת הר עציון שבאלון שבות. דחייתו את מדיניות הרב מלמד היא כפולה. ראשית הוא מוחה על הטלת הדופי ברבנים שאינם מאמצים את גישתו של הרב מלמד, "ניתן היה להסיק [מדברי הרב מלמד] בטעות שראשי הישיבות החולקים על הרא"מ [הרב אליעזר מלמד] עושים זאת בשל פחד מרשויות הצבא, מהפסקת התקציבים או מסתם רפיסות, ולא בשל שיקול ענייני".⁹⁴

ציטטנו את מחאת הרב מדין על הטלת דופי ברבנים החולקים עליהם מכיוון שהיא איננה חריגה בין רבני גישת תקומה-קוממיות.⁹⁵ בהקשר הצה"לי ראויים לציון הדברים הבאים של הרב מלמד חודשים אחדים לפני סיומה הצפוי של כהונת הרב ישראל וייס כרבצ"ר:

יש חשש שמצב הרבנות הצבאית לא ישתפר עם חילופי הגברא אלא אף יורע. שכן עם הרב החדש מן הסתם יסכמו מראש כיצד ואיך הוא אמור

91 שם, עמ' 248–249.

92 שם, עמ' 239, 261–262, 310–311, 321, 333, 337–338.

93 שם, עמ' 238, 326–327, 334. למעשה זאת גם העמדה של אביו, הרב ז"ב מלמד הכותב (לעיל הערה 25), עמ' 29 כי ניתן להתגייס לצה"ל רק אם ניתן לשמור על רמה דתית גבוהה ושצה"ל איננו המקום החשוב ביותר להשתלב בו בכלל הכוחות הטבועה בעצמותו.

94 הרב י' מדין, "לא נלחמים בצה"ל", בשבע, י"ד בטבת תש"ע (31.12.2009), עמ' 14.

95 דוגמה ליחס ולביטויים חריפים כנגד רבנים המתנגדים להשקפת רבני תקומה-קוממיות, ראו הרב א' וסרמן, "כהן דעות וכהן משיח: רב של הלכה ורב של גאולה", י"צ שטרן וש' פרידמן, רבנות: האתגר ב, ירושלים תשע"א, עמ' 935–950.

"לשרת" את המערכת הצבאית, ולעטר בפסוקים את החלטות הרמטכ"ל.⁹⁶ לפנינו, לכל הפחות, ההנחה כי יהיו רבנים שיהיו מוכנים להתמנות לתפקיד הרבצ"ר תוך נכונות מראש לפסוק בניגוד להלכה. ההנחה שמצב זה אפשרי גרמה לרב מלמד לצמצם את סמכותם ההלכתית של הרבנים הצבאיים,⁹⁷ הנתונים מעצם תפקידם בסבך נאמנות כפולה להלכה ולצבא⁹⁸ והמתמנים לתפקידם על ידי אנשים חילוניים היכולים גם לפטר אותם.⁹⁹

נציין כי פסיקת הרבצ"ר, הרב רפי פרץ, הנמנה עם הרבנים ה"ממלכתיים", בסוגיית שירת נשים באירועים יחידתיים חשפה באופן ברור את המחלוקת בין רבני תקומה-קוממיות ובין הרבנים ה"ממלכתיים" ורבני המרכז הציוני-דתי ליחס לצה"ל בכלל ולרבנות הצבאית בפרט. בטקס לזכרו של ראש הממשלה, יצחק רבין, ב"ב במרחשוון תשע"א יצאו מספר צוערים דתיים מהטקס כשהתברר להם שהוא כולל שירת נשים. חיילים אלו נצטוו על ידי מפקדיהם לשוב לטקס, ושלווה מהם שסירבו לשוב נשפטו למאסר (אך לא הודחו מקורס הקצינים).¹⁰⁰ בעקבות פרשה זאת התגלעה מחלוקת חריפה בין הרבנים הראשיים ורבנים בולטים בציונות הראשית, ובראשם הרב דב ליאור והרב שמואל אליהו (הרב הראשי של צפת), מרבני זרם תקומה-קוממיות, אשר אסרו על חיילים להישאר לשירת נשים בטקסים צבאיים גם אם משמעות הדבר סירוב פקודה, ובין הרבצ"ר אשר פסק להקל במקרים מסוימים.¹⁰¹ חלק מהרבנים האוסרים, כולל הרב אליעזר מלמד, כפרו מפורשות בסמכות ההלכתית של הרבצ"ר, ואילו אחרים צידדו בסמכותו ואף בהחלטתו, כשהבולט ביניהם היה הרב שלמה אבינר.¹⁰² שני

- 96 הרב מלמד (לעיל הערה 37), עמ' 251.
- 97 הרב מלמד, שם, עמ' 250–254.
- 98 לדיון עקרוני ראו קמפינסקי (לעיל הערה 68), עמ' 284–285; קמפינסקי (לעיל הערה 42), עמ' 161–184. וראו שם במאמרו, עמ' 173, שהעמדה של המועמד לרב צבאי ראשי בסוגיית סירוב פקודה הייתה לשיקול מרכזי לבחירת מחליפו של הרב וייס.
- 99 הרב א' מלמד, "רבנות צבאית עצמאית תוכל גם לגייר", בשבע, כ"ג בטבת תש"ע (30.12.2010), עמ' 40.
- 100 לדיווח על הפרשה, ראו ח' גרינברג, "בשל שירת חיילת: צוערים קמו בטקס רבין ונכלאו", ynet, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3972598,00.html>, 20.20.2010. אוחזר לאחרונה ב-28.1.2013.
- 101 לדיווח על הפסקים השונים ראו ח' רוזנבאום (רוטנברג), "חובה להקל, בפקודה", בשבע, ט' בשבט תשע"ב (2.2.2012), עמ' 34–36; א' רייכנר ו' עופר, "גם אחוות לוחמים היא מרכיב בהלכה", מקור ראשון, יומן, ג' בשבט תשע"ב (27.1.2012), עמ' 20–21.
- 102 נוסף על העמדות שהובעו בשני הדיווחים הקודמים, ראו מ' רהט, "פולמוס רבנים צבאיים", מצב הרוח, פרשת מקץ, כ"ז בכסלו תשע"ב (23.12.2011), עמ' 12–13; הרב א'

הצדדים ניסו להראות שהרב גורן נהג בעת כהונתו כרבצ"ר הראשון לפי פסיקתם ובכך "לגייס" אותו, לאחר פטירתו, לתמיכה בעמדתם.¹⁰³ בכל אופן, מנימוקי הצדדים השונים במחלוקת על הפסיקה ניכרת קיומה של מחלוקת נוספת: מה הם השיקולים ההלכתיים הלגיטימיים בפסיקת הלכה בצה"ל? ובמיוחד: האם שיקול של שמירת האחדות בצה"ל, שיקול שהיה משמעותי בפסיקת הרבצ"ר הרב פרץ, הוא שיקול לגיטימי המאפשר לנקוט פתרונות דחוקים מבחינה הלכתית?¹⁰⁴ ראינו לעיל שהרב מלמד סבר שהמציאות החדשה במדינה ובצה"ל מחייבת שלא להסתפק בפתרונות דחוקים של "בדיעבד", והפסיקה הנובעת משיקול שמירת האחדות בצה"ל ממילא איננה משיג את מטרתה.¹⁰⁵

נשוב כעת לדברי הרב מדן. העיקר בדבריו הוא הצגת המדיניות הרצויה כלפי צה"ל:

רבים מחבריי ואני בתוכם מאמינים באמונה שלמה, ללא גמגום וללא מצמוץ, שהקשר עם הצבא צריך ויכול להיות קשר חיובי של השפעה הדדית, קשר של הפריה הדדית, קשר של כבוד הדדי, הערכה ואהבה. קשר זה יועיל לשני הצדדים, ובעיקר לתלמידינו, המצויים בתווך. לשיבתנו באות משלחות רבות של קצינים, גם של קצינים בכירים, והשיחות עימם הן שיחות כנות ולא מחניפות חלילה, והן מועילות לשני הצדדים. אני

מלמד, "פקודה נגד ההלכה" בשבע, י"ז בטבת תשע"ב (12.1.2012), עמ' 38; הרב א' מלמד, "שעת השפל של הרבנות הצבאית", בשבע, י' בטבת תשע"ב (5.1.2012), עמ' 24. לעמדת המצדדים, ראו עוד למשל הרב ש' אבינר, כבוד הרב הראשי לצה"ל, "צהר לשבת, פרשת בשלח, י' בשבט תשע"ב, עמ' 1, 13 [=באהבה ובאמונה, פרשת בהעלותך, י"ט בסיוון תשע"ב, עמ' 14, 16]; הרב ד' סתיו, "צבא לפי בקשתך?" צהר לשבת, פרשת בשלח י' בשבט תשע"ב, עמ' 4-5, 11; הרב ר' פוירשטיין, "מי פה קיצוני?" צהר לשבת, פרשת בשלח, י' בשבט תשע"ב, עמ' 6-7.

103 לוויכוח על עמדתו של הרב גורן, ראו מ' רהט, "עדות ממקור ראשון: הרב גורן לא שלל שירת נשים בטקסים צבאיים", מצב הרוח, פרשת כי תשא, ט"ו באדר תשע"ב (9.3.2012), עמ' 6; הרב א' מלמד, "כאשר הרבנות הצבאית נלחמה על קודשי ישראל", בשבע, כ"ד בטבת תשע"ב (19.1.2012), עמ' 42-43; ק' דמבינסקי, "הרב גורן על משמר השבת", בשבע, ב' בשבט תשע"ב (26.1.2012), עמ' 36.

104 תודתנו לד"ר אהרן קמפינסקי גם על תובנה זו. להרחבת השיקולים הצבאיים אצל הרב גורן בשל הבנתו את המשמעות הדתית של המדינה ראו קמפינסקי (לעיל הערה 68), עמ' 108-109 הדין בהתבססות הרב גורן על הדרשה של שמאי הזקן "עד רדתה – אפילו בשבת" כדי להרחיב את אפשרויות הפעולה של כוחות הביטחון בשבת. לניתוח מקיף של לאופן השימוש של הרב גורן בדרשה זו ראו א"י הולנדר, דיוקנו ההלכתי של הרב שלמה גורן, (עבודת דוקטור), אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן עמ' 216-253.

105 לעיל, בטקסט סביב הערות 49-50, 82.

בטוח שכך גם בישיבות אחרות, ולא נוכל לוותר על ערך זה. ניתן לקיים עם הצבא קשר הפוך, של עימות ושל מאזן אימה, ומן הסתם יש רווחים גם לקשר כזה. אך אני משוכנע שבסופו של יום ובסופו של חשבון – יצא שכרו בהפסדו. ב"הפסדו" אני מתכוון לאובדן תקציבים, אלא למשהו עמוק וחשוב באמת!

לא באתי לעצום עיניים ולומר שאין ושלא יהיו נקודות חיכוך בין הצבא לבין הישיבות [...] אך לא על כל החיכוך, וגם לא על כל שרשרת חיכוכים, פותחים תיק ברבנות ושוכרים טוען רבני או עורך דין! [...] את נקודות החיכוך, ואני יודע שהן אינן קלות כלל, יש לפתור, אני מקווה שניתן לפותרן בכנות, בנחישות ובאומץ, גם בלי הפגנות, בלי איומי סרבנות כוללת, ובלי גינויים בחצי פה, האומרים מבין שיטהם את ההיפך הגמור.¹⁰⁶

הרב מדין סבר אפוא שגישת שיתוף הפעולה עם צה"ל – השפעה מבפנים – מועילה לא רק לישיבות ההסדר ולאינטרסים של הציבור הציוני-דתי, אלא גם לצה"ל, שכן היא מאפשרת להשפיע על הצבא. בגלל נכונות הצבא להיות מושפע, צריך לפתור את החיכוכים הקיימים בהידברות ולא בעימות עמו. הנחת היסוד של הרב מדין הייתה שניתן לפתור את הבעיות הקיימות בצה"ל בדו-שיח עמו. הרב מדין לא פירש מהו אותו "משהו עמוק וחשוב באמת" שמפסידים אם נוקטים מדיניות של עימות מול צה"ל. אולי כוונתו לדו-שיח המשפיע הן על צה"ל הן על הישיבות,¹⁰⁷ אך אפשר שכוונתו דומה לזו של הרב צ"י טאו הטוען כי:

יש שמתוך קשיי מהלך הגאולה וסיבוכיה בחיינו הציבוריים והממלכתיים, קמים אנשים, תלמידי חכמים וצדיקים, החשים בעומק ליבם את כל הרעה וכל העוול, הרשעה וכל הטומאה – ואין בכוחם לשאת ולסבול עוד. אין הם יוצאים, אמנם, במהפכות, אך הם מקררים את הלבבות מכל יחס של חיוב וכבוד אל הקיים – למסגרות, לשלטון ולצבא, מרוקנים את הנפש מכל שייכות, מכל אמון, מכל אהבה ומכל תקווה. הכל נגמר, לדעתם, והכל יכול להיחרב.¹⁰⁸

106 הרב מדין (לעיל הערה 94).

107 לחשיבות שמייחס הרב יובל שרלו לדו-שיח כזה, כולל עם צה"ל, ראו במאמר: "לקראת תחייה ציונית-דתית חדשה", צהר כא (תשס"ה), עמ' 87–94.

108 הרב טאו (לעיל הערה 63), עמ' סב.

מדיניות לעומתית לרשויות השלטון גורמת נזק לעצם היחס הנפשי כלפי רשויות אלו, כולל צה"ל. היווצרות יחס שלילי זה המרוקן "את הנפש מכל שייכות, מכל אמון, מכל אהבה ומכל תקווה" עלול להשפיע גם על ההתנהגות המעשית מצד שומעי לקחם של אותם "תלמידי חכמים וצדיקים":

מכוחם קמים אנשים, ריקים ופוחזים, המלאים בכח מידות רעות, ואוהבים לשבור ולנתוץ, להכפיש ולקלל. חושבים הם, אותם צדיקים, לשבור ולבנות מחדש – אולם לא ידעו ולא יבינו, שאחרי שחולל כבר כל הקודש, כל האמונה וכל היחס החיובי למדינה ולכל מסגרותיה, תשוב הטומאה הישנה להופיע, וביתר סחי וזוהמה.¹⁰⁹

כלומר, גם אם הרבנים הנוקטים מדיניות של עימות עם רשויות המדינה מסוגלים להבחין בין היחס למדינה ובין היחס לרשויות השלטון, צפוי ששומעי לקחם לא יבחינו בכך, ויפתחו יחס שלילי גם למדינה עצמה.

מדברי הרב מדין עולה שלגישת העימות ישנה השלכה נוספת העלולה להשפיע לרעה על ישיבות ההסדר: סכנת איבוד תקציבים. סכנה זאת התממשה כשהרב מלמד גיבה חיילים שהפגינו בצבא נגד פקודות לפנות יהודים, על אף שלדבריו, לו היה נשאל על כך לפני המעשה, היה מיעץ להם לנהוג אחרת. גיבוי זה עלה לו במחיר סילוק ישיבתו משרות ישיבות ההסדר על ידי הצבא משסירב לגנות את החיילים, מהם גם תלמידיו.¹¹⁰ נעיר כאן כי הרב מלמד הצדיק גיבוי זה בשני נימוקים. הראשון, שאליו התוודענו לעיל, הוא למנוע חרפה. הנימוק השני הוא חיזוק נכונות החיילים הדתיים לעמוד על שלהם:

מתוך הניסיון למדנו, שאם לא נעניק גיבוי לבחורים שמוכנים להיאבק על כבוד התורה, ותמיד נפקפק ונשאל האם היה הכרח להגיע לעימות ולכלא, ומדוע לא הצליחו לשכנע בדרכי נועם את המפקדים שיואלו לוותר להם – לא יהיו כמעט בחורים שיהיו מוכנים לעמוד על שלהם בגבורה.¹¹¹

הפגיעה בישיבות ההסדר נתפסה על ידי הרב טאו כסיון, שכן מדיניות לעומתית משחקת לידי של השמאל הקיצוני:

הם יושבים וחושבים כיצד לסגור את המכינות וההסדרים [מסלולי הסדר צבאי לבני ישיבות], ואנחנו בעצמנו נותנים להם מתנה ואומרים שלא נלך

109 שם, שם.

110 ראו את עמדתו בפרשה בטורו "רביבים" בשבועון בשבע, 17.12.2009, עמ' 10–11.

111 הרב מלמד (לעיל הערה 37), עמ' 270.

לצבא. זה בכלל לא מפחיד אותם. לזה הם מייחלים. הם מאושרים מהאיומים שהציבור הדתי לא ישרת בצה"ל. האיום הזה לא יועיל ולא יציל. זו טעות גמורה. לעומת השמאל הקיצוני, לנו איכפת להפסיד את המדינה גם אם דעותינו לא מתקבלות ברגע זה.¹¹²

הנוק הנגרם עקב הפגיעה בישיבות ההסדר ובמכינות הקדם צבאיות לא צוין כאן מפורשות. אך ניתן להניח שהכוונה לפגיעה במאבק לשינוי תודעת עם ישראל, שלגישת הרב טאו היא הדרך הנכונה להיאבק לשינוי המדיניות של רשויות השלטון, מאבק שלמכינות ולישיבות ההסדר חלק משמעותי בו. נעיר כאן שהמשפט האחרון של הרב טאו מחזיר אותנו לשאלת האחריות לשירותם של החיילים הדתיים בצה"ל. ראינו לעיל שלדעת הרב מלמד היא מוטלת על צה"ל הצריך ליצור את התנאים הנאותים לכך, ואילו כאן אנו למדים שלדעת הרב טאו זאת אחריות של הציבור הדתי, כי "לנו אכפת להפסיד את המדינה גם אם דעותינו לא מתקבלות ברגע זה".

אתגר היחס לצה"ל על רקע מיקומה של הציונות הדתית בחברה הישראלית בסעיף זה נציע להבין את המחלוקת בין הרבנים בדבר היחס הנאות לצה"ל על רקע המחלוקת בדבר מיקומה של הציונות הדתית בחברה הישראלית לאחר מימוש תכנית ה"התנתקות". כפי שראינו לעיל ברקע לדיוננו, מאז שנות התשעים של המאה העשרים חשו רבים בחברה הציונית הדתית שמבקשים להרחיק אותם ממקומם המרכזי בחברה הישראלית ולהשיבם לשוליים שלה. יישום תכנית ה"התנתקות" נתפס כשיאו של מאמץ הרחקה זה, כעולה מציטוטי הרב ליאור והרב טאו שהבאנו שם.

אם כך, כיצד צריכה הציונות הדתית להגיב כלפי ניסיון הרחקה זה? לשיטת הרבנים שסברו כי רשויות השלטון נשלטות על ידי מיעוט בעם העוין את החזון הציוני-דתי הפועל בזדון כנגד היהדות והציונות, תפקיד הציונות הדתית הוא לחתור להנהגת המדינה. הנחה זו היא הנחת יסוד, בדרך כלל לא באופן מפורש, אצל הרב מלמד,¹¹³ אך היא מפורשת, אצל הרב אליקים לבנון, אשר דבריו הבאים התפרסמו לאחר תום המאבק נגד תכנית ה"התנתקות":

במאבק [נגד התכנית] למדנו שיש לנו [לציבור הציוני-דתי] ציבור בריא,

112 הרב טאו (לעיל הערה 66), עמ' 11.

113 ראו לעיל סמוך להערה 70.

איתן, חזק [...] אבל ראינו איך עם ישראל, בשיא השלווה, פשוט מדכא את הכוחות האלה. אז מה המסקנה? לא רוצים אתכם בתחתית העגלה, רוצים אתכם בראש העגלה! עם ישראל לא מודע לכך שהוא רוצה זאת, זה בתת-הכרה, אבל כולם אומרים לנו: אנחנו לא רוצים אתכם כפי שאתם, אנחנו רוצים אתכם אחרים [...] אמרנו לעצמנו: הרי יש פה ציבור שלם, אנחנו לא נכפה את עצמנו על הציבור. יש להם תרבות שלהם, שיעשו מה שהם רוצים, ואנחנו נצטרף לכל המהלכים שלהם. נהיה שותפים איתם במדע, ברפואה, בצבא, בבתי חולים, במערכת החינוך, ונעשה להם שעה בשבוע של מסורת, שלא יתנתקו, אבל בטח לא ננהיג אותם [...] תמיד אמרנו: זה ציבור מבוגר, למה שהוא לא יהיה אחראי על עצמו? וזו הנקודה שהיתה לנו לרועץ, ועל כך צועק לנו באוזניים הקדוש ברוך הוא שאומר לנו שאם לא ניקח אחריות נידרדר עוד [...]

המסקנה היא ברורה: לקחת אחריות על הכל.¹¹⁴

לפנינו אפוא גישה הסבורה שעם ישראל בתוך תוכו, בתת-מודע, רוצה שיובילו אותו למימוש חזון נשגב יותר, ולכן הוא מעניש את הציבור שעד כה הסתפק בשותפות זוטרה במפעל הציוני ובמאמץ החינוכי לשינוי התודעה, ולא היה מוכן למלא את ייעודו ולקחת על עצמו את תפקיד ההובלה. נוסף כאן כי לדעת הרב וסרמן אף סבור שאם הציונות הדתית תחליט להוביל היא תופתע לגלות עד כמה מוכן רוב הציבור ללכת בעקבותיו.¹¹⁵ נשים לב שהרב לבנון אינו מבחין בין אליטות ובין רוב העם, בדומה לרב טאו ולרבנים החתומים על מסמך העקרונות שהובא לעיל, ובניגוד לרב מלמד.

מבחינת הרב לבנון, קיימת הקבלה בין יחסי הציונות הדתית עם החברה הישראלית ובין היחס בין הגבר לאישה במשפחה: כשם שגבר, שאיננו יודע להוביל את משפחתו, גורם למשברים בחיי המשפחה וליחס פוגע של האישה כלפי בעלה, כך חוסר הנכונות של הציונות הדתית להוביל גורם למשברים בחיי המדינה וליחס שלילי של החברה הישראלית כלפי הציונות הדתית.¹¹⁶ עם ישראל, לפי גישה זאת, איננו בוגר דיו לנהל את ענייניו הוא, ולכן הוא משווע לציבור הציוני-דתי שיעשה זאת במקומו. הגישה ה"ממלכתית" טעתה בכך שהיא לא

114 אצל י' מאיר וס' רהב-מאיר (לעיל הערה 33), עמ' 20.

115 הרב וסרמן (לעיל הערה 54), עמ' פא-פג.

116 שם, עמ' 19.

השכילה להבין שזאת שאיפתו הפנימית של העם, ולכן ייחס משמעות רבה מדי לרצונו החיצוני של העם. היא גם טענה בכך שלא זיהתה את העוינות המהותית של העומדים בראש רשויות השלטון כלפי הציבור הציוני-דתי וכלפי חזונו ואת הצורך לנקוט כלפיהם גישה לעומתית (אם כי מבוקרת).

בקטע זה הרב לבנון לא התייחס ישירות לצה"ל, אך אם ניישם גישה זאת גם כלפיו הרי שעל החיילים הדתיים ליטול אחריות על דמותו היהודית אם אין ברצונם להיות מושפלים על ידי מפקדיו, דברים ההולמים את הגישה שהציע הרב מלמד.

הרב טאו חולק לחלוטין על העמדה המיוצגת על ידי הרב לבנון. ראשית, לדעתו, המחשבה שהעם רק מחכה שהציונות הדתית תנהיג אותו היא גם שגויה וגם מזיקה, שכן:

המחשבה כאילו "אנחנו העם", "אנחנו נציע את העם לגאולתו" גורמת לנו להתלוצץ על אותו החלק הגדול של העם, רוב-רובו, היושב "שם", בשפלה, במישור החוף בגוש דן, ואינו חש ואינו מבין את האמת אותה אנו מבינים.¹¹⁷

במילים אחרות, הרב טאו סבר שזה יומרני לחשוב שהציונות הדתית תנהיג את העם ושיומרה זאת משמעה התנשאות על רוב העם והינתקות ממנו. המסקנה היא המשך החיבור לעם כדי להשפיע עליו. עמדה זאת משתלבת עם הגישה של הימנעות מעימותים בצה"ל.

המשותף לרב לבנון ולרב טאו, ולמעשה לרוב המכריע של רבני הציונות הדתית, הוא אי ההשלמה עם ניסיון ההרחקה של הציונות הדתית ממיקומה בחברה הישראלית. המחלוקת בין הרבנים היא בדרך שבה יש להתמודד עם ניסיון ההרחקה. הרב מלמד, ולהערכתנו גם לפחות חלק מרבני תקומה-קוממיות, ביקשו לסכל הרחקה זאת באמצעות מאבק, ואילו הרב טאו, הרבנים ה"ממלכתיים" ורבני המרכז הציוני-דתי ביקשו לסכל את ההרחקה על ידי הידברות. בולט בחריגותו¹¹⁸ הרב שג"ר, מהבולטים בין רבני הזרם הרוחני/חסידי

117 הרב טאו (לעיל הערה 63), עמ' סב.

118 הרב ליאור (לעיל הערה 18, דבר חרון: השקפה וענייני אמונה), עמ' 226–227, כותב אמנם כי "נראה שהיום יש לצמצם במידה מסוימת את ההליכה יחד עם כלל הציבור" מפני ש"היום [...] יש חוגים מסוימים שהתנתקו לגמרי ממורשת ישראל". אולם לאור כלל כתיבתו קשה לראות בדברים אלו השלמה מרצון עם שיבה לשוליים כפי שמציע הרב שג"ר.

בציונות הדתית,¹¹⁹ שביקש להשלים מרצון עם ההשבה של הציונות הדתית לשולי החברה הציונית הדתית. הרב שג"ר סבר שהמציאות שנוצרה בעקבות תכנית ה"התנתקות" חייבה שינוי היחס למדינה¹²⁰ ושהדרך שבה תוכל הציונות הדתית להשפיע תלויה בשינוי תודעתי לא פשוט בעבור המאמצים את הגישה ה"ממלכתית":

עלינו לבנות אמנם את יהודה, אך כקהילה ולא כמדינה. נישאר נאמנים למדינה, ובכך לעם ישראל, אולם תוך עמידה על דרכנו המיוחדת ומתוך כך על נבדלותנו. נרצה, נראה בהסתגרות (מסוימת) בקהילה גלות בתוך גאולה, גלות בארץ ישראל. "אחרי ההתנתקות", אמר אחד מרבני יש"ע, "נצא לגלות וספר קינות בידנו". אבל גלות של כיסופים, של מה ש"עדיין לא". גלות שהיא הכרה בחלום שעוד לא מומש, ובחוסר הרצון לוותר עליו. זאת בניגוד לגלות של ניכור וזרות, ניכור הנובע מחוסר השלמה עם העובדה שהחלום אינו יכול להתגשם כאן ועכשיו [...]

זו למעשה תגובה שאנו, הציונים דתיים, שהתמסרנו כמעט לגמרי לאקטיביזם הציוני של גאולת עצמנו מכוח עצמנו ולא תוס של שלילה טוטלית של הגלות, לא רגילים בה [...]. הקמת המדינה איננה שלילת הגלות, אלא מהלך דיאלקטי, הייתי אומר הגליאני, המפנים את הגלותיות למדינה ובכך מעלה אותה לפאזה הבאה של קיום מדיני, מדינת הצדק והחמלה.¹²¹

התודעה המתחייבת כעת היא של הכרה בגבולות יכולת הפעולה של הציבור הציוני-דתי, הכרה המחייבת התכנסות פנימה כדי להיבדל – אך לא להתנתק! – משאר עם ישראל בארץ ישראל, התכנסות המאפשרת לנהל דו-שיח עם כלל הציבור. אך ההתכנסות עצמה היא מעין "גלות", אם כי שונה באופייה מזו שעם ישראל היה שרוי בה לפני הקמת המדינה.¹²² אך גם אצל הרב שג"ר יש הכרח להמשיך את הקשר עם כלל הציבור, שהשפעה עליו היא המפתח לשינוי רמתה הערכית של המדינה. לאור כל אלו ניתן להניח כי גישתו בשאלת היחס לצה"ל

119 לרבני זרם זה, ראו גייגר (לעיל הערה 19).

120 הרב שג"ר, ביום ההוא: דרשות ומאמרים למועדי אייר, 'מבורך (עורך), אפרת תשע"ב, עמ' 239–240.

121 הרב שג"ר (לעיל הערה 62), עמ' 349–350.

122 לתחושת הגלות בחוגים של הציונות הדתית בעקבות ביצוע תכנית ה"התנתקות" ראו מוזס (לעיל הערה 20), עמ' 122–125.

תהיה דומה לזו של הרבנים ה"ממלכתיים" ורבני המרכז הציוני-דתי.¹²³

סיכום

יישום תכנית ה"התנתקות" הוא שיאו של משבר תלת-מוקדי אשר התרגש על החברה הציונית הדתית, משבר שהלך והתפתח בשני העשורים שלפניו. משבר זה העמיד במבחן את ההשקפה ה"ממלכתית" אשר היוותה את התשתית האידאולוגית ליחסם של רבים מקרב רבני הציונות הדתית, השקפה שאפשרה להם לפתח זיקה חיובית למדינה ולרשויות השלטון שלה, כולל צה"ל, למרות אופיין החילוני. אכן מיעוט קטן, וכנראה שולי מקרב רבנים אלו, זנח לחלוטין את ההשקפה ה"ממלכתית".

מדיוננו עולה שבקרב הרבנים אשר המשיכו להחזיק בגישה ה"ממלכתית" התפתחו שתי גישות עיקריות, בעיקר ביחס לצה"ל:¹²⁴ גישתו של הרב אליעזר מלמד ולפיה שינויים שחלו בצה"ל (השפעת ערכים ליברליים ואינדיבידואליסטים עליו, החלשת מאבקו באויבי המדינה והחלשת אופיו היהודי והציוני), בציבור הדתי (צמיחת ציבור תורני) ויישום תכנית ה"התנתקות" מחייבים שינוי גישה בהתמודדות עם פקודות הנוגדות את ההלכה. לטענתו, כיוון שצה"ל מממש מדיניות שאינה מבטאת את רצון העם ופוגע בזדון בחיילים הדתיים, וכיוון שמדיניות של הידברות ומאבק מתון כנגד תכנית ה"התנתקות" לא הוכיחו את עצמם, מן הראוי לעבור למדיניות של עמידה תקיפה נגד מפקדי צה"ל הפוגעים בחיילים הדתיים ולחתירה לשינוי אופיו של צה"ל ליהודי ולציוני יותר. גישתו מטילה על צה"ל את האחריות להמשך שירותם של החיילים התורניים בצה"ל.

גישה אחרת, שלהערכתנו דוגלים בה רוב רובם של רבני הציונות הדתית, גורסת שצה"ל מממש מדיניות המקובלת על ידי רוב העם ושהפגיעות בחיילים דתיים נובעות מטעות או שגגה. לפיכך הדרך הנכונה להתמודד עם פקודות הנוגדות הלכה היא באמצעות הידברות עם המפקדים ועם ראשי צה"ל, והאחריות על שירותם של החיילים הדתיים בצה"ל מוטלת בראש ובראשונה על ראשי

123 לא כאן המקום לדון בהגותו המדינית של הרב שג"ר, הגות המושפעת מההגות הפוסט-מודרנית.

124 לאור דיוננו כאן וגם לאור המקורות שהביאה רוט (לעיל הערה 5), עמ' 58–59, נראה שהגישה המכונה על ידה כ"הזרם המרכזי" היא בעצם גרסה של הגישה ה"ממלכתית" שאינה עומדת בפני עצמה. בכל אופן, לא ברור מדוע היא נמנעה מלכנות גישה זאת כ"ממלכתיות" אחרי שאת שתי הגישות האחרות היא כינתה כ"היפר ממלכתיות" וכ"ממלכתיות במשבר".

החברה הציונית הדתית.

התחלנו את דיוננו בבחינת מיקומה של החברה הציונית הדתית בתוך כלל החברה הישראלית, ושבנו לעסוק בבחינת מיקום זה בסוף דיוננו. מסתבר שהיחס למדינה, לרשויותיה ולצה"ל מושפע ממיקום זה ומשפיע עליו, וששאלת המיקום בחברה הישראלית היא, במידה רבה, שאלה מרכזית בעבור בני החברה הציונית הדתית אשר עתידם, זהותם ודימויים העצמי כרוכים באופן הדוק לכל מה שמדינת ישראל מייצגת. לכן ניתן להניח שבני החברה הציונית הדתית לא ירצו לאמץ את הצעתו של הרב שג"ר לחיות במדינת ישראל בתודעה של גלות. לא לשם כך הם משרתים בצה"ל.